

DVAJSET DNI V EVROPI

J U Š K O Z A K

V tistih vročih junijskih dneh je bilo lansko leto v Evropi mirno in varno. Že dalj časa se ni nič zgodilo. Španija je tako rahlo privezana na Evropo, da se je komaj še vedelo, kako je vroči kastiljski veter obrnil list zgodovine. Zaradi Wiener-Bank-Vercina se niso ljudje več plašili, ker pač ni kazalo, da je bolezen simptomatična. Lavalovo ime še ni brnelo v antenah, aeroplani še niso prenašali zlata. Hooverove rakete nad Nemčijo so med Francozi vzbujale nejevoljo, toda v iluminiranih tresorih Donatbanke je brezskrbno počival patriarhalni angleški funt. Le ruski dumping je kakor bliskavica v poletnih nočeh vznemirjal ozračje. Človeškemu duhu pa je bilo vselej tesno, kadar se je čutil trdo prikovanega.

Ljubljana je živela svoje življenje. Arhitekti, inženjerji, vrtnarji, delavci so mrgoleli ter gradili po mojstrovih načrtih nove mostove, odpirali nove prospekte. Sredi mesta je rastel nebotičnik, vertikalna novega časa. In vendar obrazi niso bili bog vedi kako zadovoljni. Ljubljanski meščan je individualist ter kritično motri izpremenljivosti časa. O tem času se v Ljubljani mnogo šušlja in prisluškuje. Svoje dni so Penati kaj vedeli, zdaj pa so se živahne literarne bratovščine, v katerih se je precejalo vse življenje, čudno razteple in kar nekam mrko sede po dva, po trije pri Mucu ali v Operni kleti. Ob poznih urah pa srečavaš bolj pogosto kot kdaj nemirne samotarje, ki so vžgani za srečo človeštva in se trudijo, da bi za meglenimi obzorji odkrili solnčne poljane.

Nekaj dni pred odhodom sem se sešel s čudaškim znancem, ki se redkokdaj podnevi prikaže v mestu. Zavila sva za vodo in hodila nekaj časa molče. Nenadno se je ustavil in posmehljivo vprašal: „Pojdeš na kolonijalno?“ Pritrdil sem, da se nazaj grede ustavim v Parizu. Strupeno se je zasmejal: „Le vprašaj prvega zamorca, ki ga srečaš, kako se počuti, odkar ga je abe Sieyès naučil nositi cilinder in frak?“ Tako se je razgrel, da me v poznih urah, ko sva se razhajala, niti slišal ni več. Kakor

sva midva hodila za vodo, so bržkone še drugi hodili tisto noč, morda tam gori v Tivoliju ali kje doli na Bregu. Ko sem se vračal po nabrežju in so v jutranjem somraku zdehaje čivkali vrabci v lipah, se me je pričelo pollaščati nestrpno koprnjenje, da bi stopil v tuje ulice, med docela neznane ljudi.

Nekaj erotičnega je v tistih občutkih, s katerimi se človek odpravlja včasih na pot. Obhajajo ga čudne slasti, da bi se potopil v daljine, se opojil od zraka, ki ga veter zanaša iz tujih zemlja, da bi se v večernem somraku izgubil med valujočimi množicami ter občutil utripanje neznanih src. Človek se komaj zaveda, o čem vse premišlja, kadar ugiba, kako bo stopil v mesta, ki jih je doslej poznal le iz potopisov in romanov. Kaj bo občutil pred stavbami in podobami, današnjemu človeku že pravljimi, kot so egipčanske piramide? Domišlja si, da bo tesno ob tujcu vsaj za hip postal član velike družine zemeljskih črvov. In vendar se naposled vrača z medlimi slutnjami tiste nove realnosti, za katero se pehamo na življenjskih potih v edino žarišče, kamor nas je centripetalna sila priklenila, v domačijo.

I

Franfurtski rubini. Nad Možakljo so pričele utripati svetle zvezde, noč je zagrinjala planine in hiše pod njimi, vlak je bruhal iskre v temo. Potniki so plegli. Godilo se mi je, kakor vselej na vožnji, spanec lovim za rep. Domišljal sem si, da spim. Pa sem se v dremavici ves čas ukvarjal s spomini na najljubše igrace v mladosti. Spredaj stroj, zadaj vozovi. Cele dni smo se plazili po tleh in sestavljali prožne tirnice, katerih je bilo vedno premalo, da bi mogli sestaviti veliko, zamotano mrežo po vsej širni zemlji. Fantazija si je izmišljala nova križišča, da so preskakovala kolesa po tirnicah, kakor da bi jih vlekel stroj z lastno pametjo. Takrat sem menil, da ne bi mogel doživeti večje sreče kakor stati spredaj na stroju in voziti iz dežele v deželo, nenehno dan in noč, skozi vse skrivnosti, ki se ponoči odkrivajo. Z občudovanjem sem zibal na peronih v strojevodje, zdeli so se mi generali, ki se vračajo skozi vse prežee nevarnosti kakor triumfatorji na postajo. Kako se je izživljala na teh pločevinastih tirnicah otroška krutost. Koliko človeških življenj je bilo uničenih, kadar so vlaki bobneli v prepade in so se rušile skale pod mostovi. Docela ti nagibi v človeku nikoli ne odmro.

Iz polsna sem se zdramil, ko se mi je zazdelo, da je vlak obstal na višini. Skozi okno je zavel gorski hlad. „Bad Gastein.“ Pod svetlimi zvezdami so se zdeli temni vrhovi primaknjeni. Na pobočjih so kopneli zadnji snegovi. Oko je slutilo nad božično razsvetljeno dolino senožeti

in samotne mecesne. Po sredi, nekje med belimi hoteli in vilami, so drvele razpenjene vode čez skale in jezove. Sklonil sem se skozi okno in poslušal razgovor pred vozom. Priletna gospa je pozdravljala starejši dami, ki sta pravkar prispeli iz Banata. Prijazne besede, vzkliki začudenja so izražali obojestransko zadovoljstvo. „Snega?“ — „Ooo, tam gori še ni skopnel.“ Žejno sta se ozirali v nagrmadeno skalovje. „Pri nas je vroče, da psom jeziki vise iz gobca.“ — „Ooo, ubogi ljudje.“ Približala se je gospejina hčerka in kleknila, kakor pozdravljajo dobro vzgojena dekleta. „Apropos, skoraj bi bila pozabila, soba v naši vili še ni prosta, preskrbeli sva za to noč drugo, zračno in udobno.“ „Moja mila, šarmantna, o tolikšna prijaznost!“ Kako sta gospe preživeli počitnice v gostoljubni vili, se ne ve. Morda se je slaba volja razpasla v razžaljenost, ki jima je izpridila hladni zrak, okus vode, osovražila tisti zaželeni sneg, in se naposled nihče ni poslovil od odhajajočih. Kos malega življenja v analih letovišča.

Elektrificirani stroj reže skozi bavarsko planoto. Žica prasketa, kolesa brne, zrak sviri. Onstran polj in prostranih pašnikov leskeče široko Chiemsko jezero, daleč na obzorju zastirajo jutranje meglice vrsto gora. Samotna pokrajina, kakor pesniška podoba. Morda se je sredi ozarjene zemlje ustavil poet

Škrjančki, polja, cvet,
to bil je vaš poet...

Ne, če mu je tako zapelo, je gledal v duhu drugo pokrajino. Tod je škrjanček die Lerche in nič drugače.

V Münchenu smo prišli med molčee popotnike. Pri oknu je sedel pastor, ki ni trenil z očesom od knjige. Točno opoldne je poiskal v torbici skromen prigrizek, ga mirno použil, si zapalil nato slabo cigaro ter se zopet zatopil v knjigo. Enako robo sta žulila še dva debelušna, dostojno oblečena gospoda, o katerih sem zaman premišljal, kakšen poklic bi jima prisodil. Do Frankfurta nista izpregovorila besede, čeprav so ju pogledi izdajali, da se poznata. Blizu Frankfurta sem šele dognal, da se vračata iz kopališča domov na Westfalsko, kjer sta uslužbena v rudniku. Postala sta zgovornejša, izpraševala o Bad Gasteinu, kamor kanita poslati žene z otroci. Lahna depresija se je približevala od zapada. Nebo so zagrinjale sive megle, enolična valovita pokrajina je izgubila barvo, njena širina je vplivala uspavajoče. V gostem zelenju so tonile redke vasi, med maloštevilnimi mesti so nekatera ohranila še obzidje, za katerim so se stiskale hiše, pokrite z umazano rdečo opeko. Nenavadno sloki zvoniki so štrleli iz zelenja. V vozu je življenje utihnilo. Soparica je lenila človeka. Zunaj na hodniku je slonelo pri odprtem oknu mlado

dekle. S svilenimi, plavimi lasmi se je igral veter. Že pri obedu sem občudoval radostni izraz njene glave. Rasni lepoti in zagorelemu licu se je prilegala preprosta obleka v modrini cvetočega lanu.

Ne vem, kako sva se zapletla v razgovor. O pokrajini. Dejala je, da bi jo moral videti spomladi, ko veter šušlja v mladem zelenju. Tak čemern dan ji jemlje življenje. Odtod je doma, zdaj študira v Münchenu, pa se vselej z veseljem vrača v rodno mesto. Že zdavnaj smo pozabili, kako je lepo, stopiti skozi mestna vrata v zelenje, v svobodo. Romantika? O, nič romantike. Pri Ochsenfurtu se je pogovor razvnel.

„Ali vidite mestna vrata in spredaj račke v potoku? Poznate Leonharda Franka? Ste čitali njegov Ochsenfurter Männerquartet? Moje rodno mesto.“

Pritrdil sem, da poznam roman. Da so tik pred mojim odhodom igrali njegovo „Ursache“.

„Drama mi ne ugaja. V Münchenu sem jo videla. Prisiljena stvar. Meni je najljubši Rilke. Kar hočete, bi vam recitirala.“

„Ampak Heine je še vedno brezdomec?“

„O, seveda, profesorji ga še niso pomilostili. V osmi so nas skoraj izključili, ker smo izdajali list ‚Das Wintermärchen‘. Moderna žena se mora boriti za zdrave ideje.“

„Zelo ste optimistični.“

„Nemški ženi je potrebna velika vera in veliko svobode. Kako sodite vi o ženskem gibanju?“

V zadregi nisem vedel, kako bi odgovoril. Sinje oči so me pozorno opazovale.

„Vi ste naš nasprotnik“, je očitala.

„Nikakor ne,“ sem zatrjeval, „če odštejem vso romantiko neutešene fantazije.“

Kadar je poslušala, je vselej lahno sklonila glavo.

„O, lepo, da se ne lažete. Zdajle bi se prav radi zlagali, če bi se mogli. Ne morete se zatajiti. Vam se torej zdi hotenje moderne žene, da bi se osvobodila, romantično?“

„To ne, ampak ...“

„Nič ampak. Jutri na kongresu bom govorila nalašč o temi: romantika neutešene fantazije.“

„Potem me vsekakor štejte med nasprotnike.“

Hudomušno se mi je nasmehnila in se zagledala skozi okno. „Blizu Frankfurta smo. Poglejte, kakšno cvetje.“

Izpod čemernega neba je sicer rosilo, toda cvetoči, negovani vrtovi so oživiljali dolino in izparevali vonjave v poletni večer. Zamaknila se

je v pestre preproge in pozabila, da sva se menila o resnih vprašanjih. „Sentimentalna postajam“, se je smejala. „Taki večeri so ustvarjeni za sladko melanholiijo. Pred leti sem preživela spomlad v Frankfurtu. Lepo mesto. Človeku se zdi, da ga iz daljave božajo topli vetrovi.“

„Zdaj dvomim, da se me jutri spomnite.“

„Mogoče prav zato“, mi je smeje zaklicala, ko je že hitela v svojo kupe. V gneči na postaji je izginila, zaman sem se oziral po cvetoči modrini njene obleke. Danes že ne vem, ali je bila „die blaue Blume“ resnična prikazen, ali jo je ustvarila samoljubna domišljija.

Dobro dene človeku, kadar nima večnega cilja pred nosom. Nekaj ur pohajkovanja ni sicer nobena vsebina, o kateri bi lahko govoril, toda skromni drobci ostanejo človeku v spominu. Strukture frankfurtskega mesta nisem videl, le zdi se mi, da sem taval po desnem bregu Maine. Žal mi je, da si nisem ogledal bojišča moderne nemške zgodovine, kjer so socialisti štirinajstega leta zažgali rdeče zastave in zapeli „Deutschland über alles...“ Hermann Wendel, član penatske družine, je odšel v Vogeze. Ali ni genljivo, če Slovencu nekdo v Frankfurtu priznava dušo?

Široka glavna ulica razodeva čistost in suhoparen red. Na vogalu in križiščih policaji, na vsakem drogu svarilni napisi, da je treba paziti na snago. Človeku je nerodno, kam bi dal šibico, s katero si je prižgal cigareto. Ustavljaš se pred izložbami, ki jih Nemci vabljivo in vestno urejajo. Z matematično natančnostjo izračunajo posameznim predmetom efektivnost. Primerjaš cene in opazuješ občutljivi motor socialnega življenja. Za hrbtno se nekdo oglasi. Invalid brez roke krši strogost cestnega reda. Žareče oči so zaslutile, da se tujec še ni vživel v valuto. Široka, odprta cesta postaja enolična. Sobota je, in že hite k večernim vlakom izletniki, ki vozijo za seboj sklopne čolne kakor samokolnice. Ne veselje, uporna volja preveva urejeno življenje.

V starem Frankfurtu so ulice tesne. Ob njih se stiskajo visoki domovi, kakor v tistih časih, ko je bilo še malo prostora za obzidje. Na vogalu, zgoraj v tesni izbi na pomolih, sedi nepremično starka ter upira pogled v nekdanje patricijske hiše, ki se na zunaj med sabo komaj ločijo. Nadstropja sličejo dolгим zaprtim hodnikom, ki so drug prek drugega pomaknjeni na cesto. Le visoka očelja pričajo še danes o gospodarjevi individualnosti. Goethejeva rojstna hiša je izpremenjena v muzej. Skrbna roka čuva spomine na svojega ljubljence in je okrasila dvoriščna okna z bohotnim cvetjem. Vodnik čeblja osladno in se dela zaljubljenega. Z nekaterimi stih bi rad pričaral domačnost odmrlega življenja. Na stenah vise slike, ki sta jih zbiral oče in sin. Celo nekega

domačina smo odkrili med mojstri. Stele ga pozna. Na policah v lepi knjižnici stoje nemške, francoske in angleške knjige. Kdo ve, kako je bilo pohištvo v tistih dneh razvrščeno in kolikokrat so ga prerinili otroci. V zadnji sobi visi za vrati zemljevid Italije in cicerone pripoveduje, da je stari Goethe večkrat po obedu najbrže s palico v roki pripovedoval o lepotah dežele.

Ko smo ogledovali na stopnjišču čudovito omaro iz plemenite hrastovine, sem si cesarskega svetnika Johanna Kasperja Goetheja živo zamišljal. Dopoldne je pozvanjalo doli v Kaiserdomu, dostojanstveno je stopil iz izbe na prostorno leseno stopnjišče, na katero so se skozi široka okna vsipali solnčni prameni in mu oblivali svilene nogavice. Predse je gledal in prisluškoval šuštenju v sobi, kjer so gospa Aja zaljšali hčerko. Zresnilo se mu je čelo in je potrkal s palico, okovano z zlatom. Mlada žena se je vsa zasopla stisnila v širokem svilenem krilu skozi vrata. Milo so ji lesketale oči v lepem jutru. Dobro je vedela, da pomenita dva koraka spredaj molčeč očitak, ker ni bilo nikjer videti živahnega Wolfganga. Spodaj v veži jo je malce zaskrbelo, ko se je zdrznil resni mož in se s prezirom ozrl na sina, ki se je po držaju privozil za njim. Rada bi se smejala, pa se je hitro ozrla v kuhinjo, da bi se ne izdala. Danes bi človek skoraj ne verjel, da so v tej kuhinji kuhali, pekli in cvrli za ljudi. Nad kamnitim starinskim ognjiščem zija širok kamin. Nizki oboki tlačijo prostor, ki je slabo razsvetljen. Po mizah in stenah so razobešene in razpostavljene težke železne pekače, lonci in ponve, kakor nalašč ustvarjene za magijo in čarovnijo. Človeku se zdi, da bodo vsak čas pridrčale skozi kamin coprnice ter pričele variti strupena zelišča.

Prav tako ne pozabim tistega pogleda na stari Frankfurt, ki sem ga doživel pri oknu v drugem nadstropju, kjer je na vzvišenem prostoru posedal Goethe in mu je pogled venomer uhajal med hiše. Mladenič je dobro poznal vse domove in življenje med stisnjenimi zidovi. Kakor v snu je hitel skozi ozke, medlo razsvetljene ulice s starši v francosko gledališče, odkoder se je vračal z razbeljenim čelom. Postajal je doli na trgu pred Römerjem in prisluškoval, kaj pripovedujejo vozniki, ki so prihajali iz Francije in Italije. Spominjal se je dni v zgodnji mladosti, ko so francoski kirasirji razjahali pred mestno hišo, se nastanili v mestu ter prepevali po krčmah vroče pesmi. Z očetom sta zahajala med modre patricije, ki so reševali življenjska vprašanja z wagnersko modrostjo. Njegova družba se je rajši zatekala k „Volu“, kjer jim je stregla zala deva, in so dolgo v noč debatirali o Rousseauju in Klopstocku, citirali Shakespearcja in Hansa

Sachsa. Iz Leipziga se je vrnil s Kantovim stavkom, „dajte mi snovi, da vam iz nje zgradim svet“. Cele noči je blodil po mestu, med katedralo in mestnimi vrati, vihar se je razbesnel v njem, v duši mu je vstajala podoba novega sveta, „Fausta“. Nočni čuvaj ga ne bi opazil, ko se je stiskal k zidu pod pomoli in strmел tja gori v visoko čelno okno, za katerim je nekoč spoznal sladko in nesrečno Gretchen. Ko je bila noč najtišja, ga je zgrozilo, za hrbtom je stal izkušnjavec Mefisto. Tragedija večno koprnečega človeka je bila spočeta. Proti jutru je krenil omamljen od privida v katedralo, kjer je nekoč v mističnem mraku Gretchen molila za odrešenje. V njem pa je rastla podoba lastnega neba, ki je oba odrešilo. Pomirjen se je ozrl v gotsko okno, v katerem je še danes ohranjeno žlahtno rubinasto steklo, in je živo občutil, kako je mojster vzljubil snov ter jo prepočil z žametnim žarom. Zamolkli blesk teh rubinov je morda vzdramil kali globoke ljubezni za prosodno lepoto snovi, od katere se je poslovil šele na smrtni postelji.

Za hip sem se premaknil v preteklost. Če se oziram po teh hišah z visokimi zobatimi čeli in opaženimi stenami, po pomolih, se mi zdi, da gledam kulise, kakršne postavljajo na odru za „Fausta“. Zunanje lice ni več izraz sodobnega življenja, prebivalci so le najemniki v historičnem muzeju, da se ohrani podoba minulih dni. Ta čar preteklosti se druží s prevaro o idiličnih starih časih, v katerih sta živela Hermann in Dorothea.

Ko zagrne noč visoke stene in ugasnejo luči v gorenjih nadstropjih, se kulise izpremene. Žolta odrska luč oblije slikovite ulice, po krčmah in barih poje gramofon, gori in doli begajo dekleta ter čakajo na obolos.

V bogatem seznamu so v rotovski kleti najznamenitejše vinske kapljice tiskane z zlatimi črkami. Tudi črnina je vsečno vino in se pije kot olje. Utrujenim se je razvezal jezik in pričeli smo zopet o Goetheju. V rojstnem mestu smo še bolj občutili veličino duha, ki je nemškemu narodu ustvaril najlepšo umetnino. Faust je zrastle iz korenin nemške duševnosti v nadčasovni, mitični simbol. Hrepenečemu duhu se je razodela poslednja skrivnost

Alles Vergängliche
ist nur ein Gleichnis...

Strahotna idila pri sosedni mizi nas je zmotila. Že dalj časa sem opazoval pri okrogli mizi malega moža, kateremu bi jih prisodil petdeset. Noge mu niso dosegale tal. Sedel je ves čas nepremično in roke, ki so počivale na mizi, se niso dotaknile čaše. Gostje so prihajali, odhajali, zanj je svet odmrnil. Medtem se je jedilni s težkimi pladnji postavil predenj in pričel razmeščati posodo po mizi. Mož ni trenil z očmi. Natakara

je najbrž poznal navade svojega gosta in se je odstranil molče, ko je še enkrat pregledal, če je vse pravilno urejeno. Tedaj se je mali mož zganil. Pod mizo so mu bingljale noge, na tenkem vratu nasajena glava se je vrtela kakor škorcu. Visoko je držal nož in vilice, ostro opazoval ogromno klado mesa in natančno preudarjal, kje naj zasadi. Kadar je ogledaval odrezani kos, je izbuljil oči, in žile na vratu so se mu močno napele. Komaj je založaj pogoltnil, je zopet zavrtel glavo in se z životom krčevito primaknil k mizi. Minila je dobra ura, da je pospravil meso, različne prikuhe, sir in močnate jedi. Nato je počasi izpil vino, si prižgal cigaro, molče odklonil drugo čašo ter se zopet zleknil v negibni položaj. In vendar se je zdelo, da je po vsej okrutni večerji še shujšal. Ali ni morda tako večerjal Moltke pred bitko pri Sedan? Prijatelj Gruden je patetično in po bog zna kateri metodi zaključil, da nemški narod še ni zrel za svobodo. (Dalje prihodnjič.)

UGANKA

LOUIS ADAMIČ

V

(Konec.)

Niti mesec dni ni minilo, ko mi je nekega dne postrešček prinesel pismo na papirju los-angeleškega hotela:

„V svojih rokah imam pismo, ki ste ga pisali mojemu prijatelju, rajnkemu Chaunceyu Gordonu, iz katerega posnemam, da ste ga osebno poznali. Rad bi vas čimprej videl, da se pomenim z vami o njem. Stvar je čisto osebna. Če vam je mogoče, pridite, prosim, takoj v sobo št. 714 tega hotela, ali pa mi sporočite, kje bi vas mogel dobiti.

Z odličnim spoštovanjem

E. B. R.—“

Pisec, ki sem se z njim sestal uro pozneje, je bil po vsej Ameriki znan zdravnik in psihiater, mož v najboljših letih in zelo privlačna osebnost. Vse popoldne in ves večer vsa prebila v razgovoru. Dr. R— mi je pokazal izrezke iz miamijskih časopisov s poročili o Gordonovi smrti. Umrl je pred nekaj več nego dvema tednoma. Pokazal mi je tudi nekaj pisem iz prejšnjih let, v katerih ga je Gordon nagovarjal „Moj dragi prijatelj.“

Nisem imel razloga, da mu ne bi bil povedal vsega, kar sem vedel o možu. Pozneje mi je doktor s svoje strani dal vpogled v Gordonovo prejšnje življenje in mi povedal svoje mnenje o njegovem tukajšnjem

vedenju, ki, mislim, deloma razjasnjuje značaj, ki nam je v Los Angelesu delal toliko preglavic.

„Chauncey Gordon in jaz“, je pripovedoval dr. R—, „sva se rodila in odrasla v istem mestu v deželi Blue Grass v Kentuckyju. Njegovi sorodniki so bili odlični ljudje v konvencionalnem južnjaškem smislu te besede — odlikovali so se v političnem, verskem in gospodarskem življenju Kentuckyja in Tennesseea in do neke mere celo v nacionalni politiki; v resnici pa niso bili nič posebnega.

„Chauncey je bil s šestnajstimi leti že dorasel, divji mladič. Ko mu je bilo dvajset let, so ga izgnali iz mornarske akademije v Annapolisu. Tedaj so ga njegovi ljudje poslali v Harvard, in čez dve leti sem šel tudi jaz tja študirat medicino.

„Sicer sem bil štiri leta mlajši od njega, a vendar sem bil njegov tovariš pri marsikateri norosti; toda on se jih je kot starejši in živahnejši dosti intenzivneje udeleževal. Bil je predrzen in neugnan. Če se spominjam tistih dni, se mi še vedno zdi, da je bil sijajen v svojem divjem oboževanju Baccha. Vino, ženske in pesmi! to zanj ni bila fraza. In zdelo se je, da mu nič ne more škodovati. Bil je priljubljen nogometni zvezdnik in je obenem kazal izredno bistroumnost. Bil je ponosen, celo nekoliko bahav, a redko se je pregrešil zoper dobri okus.

„Imel je čudovit apetit, jedel za tri, pil kot Gargantua in ljubil jih vse, bele in črne, če so le bile, kot je rekel, prave ženske — če so imele ogenj in nekoliko lepote. Njegov živahni duh je dobesedno vdihaval filozofijo in znanosti, dejstva in misli iz vseh virov, in ko jih je predelaval, je dostikrat prišel do zaključkov, ki so bili takrat, pred petindvajsetimi leti, prav tako presenetljivi kot pravilni.

„Včasih se je zdelo, da pripada kaki drugi vrsti bitij kot ostali ljudje. Utrujenosti, duševne ali telesne, ni poznal. Imel je sijajno prebavo. Vsa njegova čutila so bila skrajno izostrena. Sovražil je spanje, ker je čutil, da se pravi spati tratiti čas, ki bi ga mogel posvetiti življenju. Ura spanja ob zori je bilo običajno vse, kar je potreboval.

„Nekoč sta se dva profesorja pričkala o njem. Eden je rekel, da je zmeden genij, ki se bo mogoče nekega dne znašel in napravil velike stvari; drugi, ki ga je po mojem mnenju bolje poznal, je odgovoril, da je sicer brez dvoma izreden človek, a da ga bo najbrže prav to dejstvo — njegova prevelika nadarjenost — oviralo, da bi napravil res kaj velikega iz sebe. Bil je preveč možat — nasilen, zasmehljiv in oblasten. Preveč intenziven in prenepremišljen. Vse preveč življenja je bilo v njem...

„Nekaj let potem, ko je končal univerzo, ko mu je bilo približno trideset let, so njegovi sorodniki, ki bi ga bili radi privezali kje, po-

rabili svoj vpliv v Washingtonu in ga spravili v diplomatsko službo. Poslali so ga kot tajnika v London. Kmalu nato sem šel tudi jaz v Evropo, da bi po končanih izpitih nadaljeval svoje študije. Eno leto sem živel v Londonu in dostikrat videl Chaunceya.

„Njegovo delo v poslaništvu je bilo lahko; pred kratkim je bil podedoval večje premoženje in skušal je z delnim uspehom streči raznim svojim strastem, potrebam, nagnjenjem in apetitom. Zanimal se je za najrazličnejše stvari. Čeprav je na splošno zaničeval pesništvo, je vendar nekaj časa raziskoval Thomasa Chattertona, ki ga je smatral za najčudovitejši pojav literarne zgodovine. Njegova edina napaka je bila, da je z osemnajstimi leti izvršil samomor. Chauncey pa je veroval v življenje — intenzivno, ekstatično, nebrzdano in tako dolgo življenje kot le mogoče. Hotel je napisati knjigo o Chattertonu. Nekaj dni je prebil v Bristolu in stikal za materialom; ko ga je pa končno našel, je napisal le nekaj poglavij in potem vse skupaj pustil.

„Kakor se ga sedaj spominjam, ni imel niti za kako umetnost niti za kak poklic posebnega daru; imel pa je genij, divje veselje do življenja. Bral je mnogo, prebral eno ali dve knjigi v eni noči. Takrat so v Angliji pravkar odkrili Nietzscheja, in Gordon, ki ni maral čakati prevajalcev, se je naučil nemščine, da bi ga bral v izvirniku. Postal je njegov strasten pristaš.

„Čez nekaj časa pa je zapadel mrkemu razpoloženju ter začel razmišljati o življenju vobče in o svojem mestu v življenju posebej.

„Pritoževal se mi je dostikrat, da v poslaništvu prav za prav ni drugega kot pisar, poslanec pa je star tepec, in tako dalje. Kot skrajni egoist je bil vedno drugega mnenja kakor njegovi predstojniki in ga ni umel obdržati zase.

„Mislim pa, da je bil glavni vzrok njegovega nesrečnega razpoloženja fiziološko seksualen. Imel je sijajno telo, obraz pa mu ni bil mi-kaven. Neka ženska ga je nekoč imenovala živalskega. Kadar je bil v svoji dionizijski ekstazi, je vzbujal strah v svoji divji čutnosti. Gosti lastje so mu štrleli pokoncu in skoraj prasketali od električnosti, oči pa so mu gorele v elementarnem ognju, ki je bil bistveni del vsake celice njegovega telesa.

„Njegova intenzivnost je plašila finejše, reči bi moral nemara, preveč civilizirane ženske, kadar se jim je približal in jim seveda takoj skušal priti bližje: z uspehom, da so se ga izogibale in si je moral iskati zabave med ženskami nižje vrste. To mu seveda ni zadoščalo; saj je bil on res samec višje vrste, čuten človek silovite živnosti, z določenimi,

svojskimi duševnimi, ali nemara bi moral reči, z duhovnimi finočami ter je potreboval ljubezni izrednih žensk.

„Včasih je bil zaradi tega zelo zagrenjen in jih je vse preklinjal, češ, da so le na pol ženske. Za večino je imel prav; ali nekatere so bile tudi prave ženske; vendar pa jih je, kakor sem že omenil, plašila njegova nasilnost in intenzivnost.

„Divjal je proti civilizaciji — ‚senilizaciji‘, kakor se je izražal. ‚Saj živé ti ljudje zgolj nekako neumno, umerjeno senco življenja‘, je včasih izbruhnil. ‚Življenje teh tako imenovanih civiliziranih ljudi je le vrsta praznih gibov. Nič življenjskega ni v njih. Njih intelektualnost je tako suha kot gnoj, ki je ležal nekaj tednov na prašni cesti — pobledel, brezbarven, zmečkan! Bojijo se živeti in umreti. Govorijo — besede — besede — besedni odpadki intelektualnih hipohondrov. Pap! Salonska razburjenja in navdušenja brez razgibanosti in brez pomena. Skopljenci! Jalove ženske! Domišljavci! Plesnivi in nečisti — in vsa njihova civilizacija je umazana, ker je namerna in puhla.

„Smeha ne poznajo. Skrbijo, kaj smejo jesti in česa ne. Če sploh imajo otroke, jih imajo le zato, ker hočejo imeti dediče. Polovica jih nima otrok. Saj jim spričo njih biološke impotence ne ostane ničesar. Če bi kdaj le zaslutili res čudovit trenutek, bi pomrli. Le poglej njihove obraze, skremžene v nekaj, kar ni ne smehljaj, ne grimasa. Vijejo se v mešanici kompleksov in v hrepenenju po utopijah. Kar slabo mi že prihaja od žensk, ki stokajo: ‚Oh, da bi bila moški!‘ Sliši se kot star, pokvarjen gramofon. Včasih se mi zdi, da slišim smrtno hropenje belega plemena.

„Težko je prikazati silovitost Gordonovih čuvstev“, je pristavil doktor R—. „Večina stvari mu ni bila po godu. ‚In tem doma‘, je govoril, ‚ni nič bolje. Naš jug s Kentuckyjem vred ni dežela magnolij, pečenih pišk in vijolic. Ko sem odšel, je siv sneg pokrival zemljo. Prebivajo pa v njem nekake nakičene lupine, na pol živa bitja, revni, propali belci, s potvorjenimi čuvstvi, ki ljubimkajo in blebetajo, v razgovorih in razmerah pa, ki bi morale biti bližnje, razburljive, resnične — so površni in neosebni. Vrojena gostoljubnost jim velevala, da morajo biti ‚ljubeznivi‘ do vsakogar. A kake osebne privlačnosti ni med temi ljudmi. Ta tečna, družabna ljubeznivost se jim je zajedla v duhovno in čutno doživljanje ter mu vzela življenjsko silo. Senilizacija!‘

„Hotel je pustiti svojo službo na poslaništvu, a ni vedel, kaj bi potem počel. Razen tega, mislim, je imel še malo ozirov do svojih ljudi. Pozneje, ko sem čital ‚Vzgojo Henryja Adamsa‘, sem dostikrat premišljeval o Gordonu in Adamsu. Tudi Adams je služil kot diplomat v Londonu;

seveda je bil moj prijatelj dosti bolj intenziven in popolnoma brez pomislekov, bolj življenjski, nego je bilo dobro zanj, medtem ko je bil Adams v mnogih ozirih tipičen novoangleški gentleman.

„Gordon je mislil na samomor. ‚Končno‘, mi je rekel nekega dne, je Chatterton pametno naredil, da je pogoltnil z osemnajstimi leti podganji strup.‘ A veselje do življenja je tičalo pregloboko v njem, da bi sledil takemu primeru.“

VI

„Potem“, je nadaljeval dr. R—, „je srečal na neki domači zabavi v Londonu zelo nenavadno mlado žensko. Ime ji je bilo Shannon. Bila je po eni četrtni Maorijka, tri četrtnine bela. Njen stari oče je bil poglavar maorijskega plemena, ki ga angleški kolonisti ob svojem prihodu v New Zealand niso mogli premagati, in zato mu je kraljica dala njegovo ozemlje kot kronsko posest — veliko deželo na Severnem otoku. Poglavar se je poročil z Nemko. In njiu najstarejši sin, ki je bil dedič posesti, se je poročil z Irko, ki je postala Shannonina mati. Shannon je bila edinka, tisti čas dva in dvajset let stara, vzgojena v Nemčiji in Angliji, sirota, in sedaj lastnica posesti, z dohodkom nekaj tisoč funtov na mesec.

„A takrat ni imel Chauncey Gordon niti pojma o njenem bogastvu, in ona mu ni povedala o njem, dokler nista bila poročena. Mnogo moških je bilo v Londonu in mnogo drugih v Aucklandu, ki bi se bili zelo radi poročili z njo, a ker je bila mešanka maorijske, nemške in irske krvi, se je njeno mnenje o Angležih krilo z Gordonovim o Angležinjah.

„Že prihodnji dan mi je prišel praviti o njej. Vse njegovo bistvo je nanovo vzplamtelo. ‚Krasno telo ima‘, je rekel. ‚Lasje kar žarijo. Take barve so, kot neko italijansko vino, ki sem ga nekoč pil. Nosi jih spletene zadaj na glavi, spredaj pa deljene nad čelom, ki je zelo gladko in belo. Lesketajoči lasje ga obdajajo na straneh v velikih kodrih, kar je zelo lepo in razburljivo. Tako mi je, kot da sem našel živ ogel v kupu pepela ... Zdi se, da je čisto bela, le poteze obraza so nekoliko polinezijske, a zato je le še bolj očarljiva. Sama zatrjuje, da je Maorijka, ne belka — ponosna je na to. Črnka, razumeš, in jaz — sin Starega Kentuckyja — norim za njo! Davi sem poiskal Maorijce v enciklopediji in sem našel, da so bili prej ljudožrci, in to se mi zdi imenitno.‘

„Njene lakti so dolge in bele, se je navduševal, gladke kakor marmor. Nosila je črno obleko, ki se je tesno prilegala telesu. Mislim, da nosi take obleke zato, da bi pohujševala družbo. Visoko, lepo razvito telo ima in visoke prsi. Pol ure zatem, ko sva se seznanila, sem ji rekel, da vem, da so njena stegna taka, kakor njene lakti, gladka in čvrsta; in

namestu, da bi bila dostojno razžaljena, se je od veselja zasmejala ... Drevi greva v gledališče.

„Izginila sta za teden ali deset dni. Nihče ni vedel, kje sta. Nastal je majhen škandal. Ko sta se spet pojavila, je podal on ostavko. Diplomacija je morala iti k vragu!

„Spoznal sem Shannono. Brez dvoma je bila njegova ženska. Dolgo sva se razgovarjala. Vse Chaunceyevu bitje je doseglo napetost, ki je nisem doživel nikdar prej ne poslej. Ko sem ga dolžil, da je zaljubljen, se je uprl temu izrazu. Ni bil zaljubljen. Če je le slišal to besedico, je občutil neko določno bolečino v neizrekljivem delu svoje anatomije, radi perverznega, neumnega, romantičnega smisla, oziroma nesmisla, do katere so jo ponižali pesniki in nevrotiki. Shannon in on sta se zmenila. Niti eden niti drugi ni veroval poetičnih neumnosti, ali oba sta bila za sodelovanje med spoloma, kakor sta rekla.

„Po preprosti, enostavni ceremoniji, pri kateri sem bil Gordonu za pričo, sta odjadrala v New Zealand. Vsa zadeva je bila značilna zanj, in mislim, tudi zanj. Vse se je zgodilo ena — dve — tri! In dokler je trajal, je bil to brez dvoma najsijajnejši zakon, ki sem kdaj slišal o njem.

„Trajalo je deset let; v tem času sva si z Gordonom pisala približno vsakega pol leta. Z družino v Kentuckyju je prekinil vse stike. Poročil se je s črnko — še huje, z ljudožrko! A to ga ni prav nič motilo. Imenitno je živel na maorijskem posestvu. En del so oddajali v najem, približno petdeset kvadratnih milj pa so uporabljali kot pašnike za nekaj deset tisoč svojih ovac. Gojila sta tudi plemensko živino in druge živali. Poslal mi je slike svojih bikov in rekordnih molznih krav. Njuno življenje je potekalo po večini na prostem svežem zraku. Pisal mi je o svojih dolgih potovanjih v svoje ovčje dežele, kamor je hodil vsakih par mesecev, in kako sijajen narod so Maorijci. Zagrenjen od ameriške in evropske senilizacije se je seveda zaljubil v velike, svobodne newzealandske prostore in primitivne domačine.

„Tudi kot mož se ni imel nad čim pritoževati. Nekoč mi je pisal (žal, da sem pismo izgubil), da sedaj končno uživa vso polno seksualno doživljanje, o katerem je govoril, da je ritmična strast med možem in ženo s primeskom rabelaiškega humorja. Shannon se je očitvidno strinjala z njim. Imela sta tri otroke. In Shannon pravi, mi je pisal, da ji je vseeno, če jih dobi še deset. Dosti imamo za tisoč in žal ji je, da ne more roditi celega naroda Gordonov. Ni ji dovolil imeti več nego enega otroka v treh letih. Chauncey, sem si rekel, je končno našel svoje mesto v življenju; bil je vendar tipičen Kentuckyjec v tem, da je mogel biti srečen le kot družinski oče, zvest svoji ženi.

„Med vojno ni hotel vstopiti kot prostovoljec v armado. On in Shannon sta oba imela malo naklonjenosti do angleške senilizacije in ona je poleg tega zelo občudovala Nemce (saj je živela in študirala v Münchenu) in Irce. Kmalu potem, ko so Angleži ubili Sira Rogerja Casementa, mi je Chauncey pisal, da je Shannon dala veliko vsoto denarja za irsko republikansko stvar.

„Nikdar mi ni pisal, ne da bi omenil Shannone in otrok, ki jih je imel zelo rad. Mislim, da so bili čudovita družina. Iz njegovih pisem sem med drugim izvedel, da je Shannon pravi vrag, polna ognja in vedno na delu, celo kadar je nosila otroka. Imela sta nekaj močnih avtomobilov, ki sta jih sama vodila, in dva ali tri motorne čolne. Nekoč je priložil posnetek Shannone in dveh otrok — tedaj sta imela šele dva — v brzem čolnu v waitemataškem pristanišču.“

VII

„Približno leto dni po premirju“, je nadaljeval dr. R—, „sem se nenadno spomnil, da nisem ničesar več slišal o Gordonu, ne vem, kako dolgo že. Pisal sem mu, a čez nekaj mesecev je prišlo pismo nazaj. Čudil sem se, kaj se je pripetilo. Pisal sem še enkrat, z istim uspehom.

„Čez nekaj časa sem se odločil, da pišem ameriškemu konzulu v New Zealand in čez dva meseca sem zvedel od njega, da se je zgodilo nekaj groznega. Konzul je priložil časopisni izrezek. Nekega dne pred približno enim letom, ko je bil Chauncey po opravkih zaradi ovčereje nekje na drugem koncu posesti, je neugnana Shannon, ki je prebila se-zijo v vili blizu Aucklanda, pobrala vse svoje mladiče, se peljala v pristanišče in šla z njimi na motorni čoln. Mesec dni prej je z istim čolnom zmagala v tekmi.

„A nekaj milj od obale se je nekaj zgodilo, in Shannon in trije otroci — devet, šest in tri leta stari — so utonili. Podrobnosti niso znane. Nihče ni vedel, kako se je zgodilo. Menijo, da je motor eksplodiral, da je gazolin brizgnil nanje in da so goreči poskakali v vodo. Trupla, ki so jih našli, so bila vsa ožgana.

„Konzul me je nadalje obvestil, da je Chauncey Gordon po tragediji izginil.

„Štiri leta nisem slišal o njem niti besedice. Mislil sem, da je nekam odšel in se ubil.

„Potem sem nenadno dobil iz Miamija razglednico s tole vsebino:

Pozdrave!

Umri o pravem času!

(kar je menda citat iz Nietzschea) — in podpis, C. Gordon. Naslova ni bilo, le slika hotela na drugi strani. Brzojavil sem policijskemu ravnatelju v Miamiu. A še preden je prišel odgovor, sem sédel na vlak v Florido; če se še ni ubil, sem ga hotel vsaj videti.

„Ko sem prispel, je bil že štiri dni mrtev. Strup à la Chatterton.

„Našel sem vaše pismo. Ni še bilo odprto; v prvem nagibu sem ga odprl. Mislim, da zato, ker sem tako želel vedeti vse, kar se je dalo zvedeti. Vtaknil sem ga v žep z namenom, da pridem v stik z vami.

„Brzojavil sem njegovemu bratu v Kentucky; prišel je in poskrbel za vse ostalo. Njim ni Chauncey poslal nobene dopisnice. Vedeli niso niti za tragedijo v Aucklandu.“

Dr. R— in jaz sva se še nekaj časa razgovarjala o nekaterih Gordonovih posebnostih.

„Njegovo vedenje v Los Angelesu“, je rekel dr. R— zamišljeno, „je bilo nemara tipično za njegovo življenje po tragediji. Kot Kentuckyjec in družinski človek vem, da je bila izguba cele družine z onim groznim udarcem strašna zanj. Bil je Kentuckyjec.

„Ker sem ga tako dobro poznal kot mladeniča in mladega moža, mislim, da si lahko predstavljam — nepopolno seveda —, kaj in kako je moral misliti, recimo, prve dni ali tedne po dogodku, ko je bil sam v veliki vili v Aucklandu, o kateri mi je bil pred tremi ali štirimi leti tako navdušeno pisal. Prepričan sem, da je mislil na samomor. A potem ga je življenje — njegova stara ljubezen — zadržalo.

„Kaj je mogel sedaj storiti? Star je bil šele dva in štirideset let, še mlad človek na višku svojih moči. Celo kot mrtvec, pet let pozneje, je bil videti veličasten.

„Odločil se je, da bo še nekaj časa živel; vedel pa je, da v takem primeru ne sme več misliti na nič, kar se je godilo, če noče zblazneti. Zato je zapustil New Zealand; domnevam, da je od takrat potoval križem zemeljske oble, se umikal krajem, kjer je živel kdaj poprej, prebival nekaj mesecev tu, nekaj mesecev tam, zapravljal denar in ubijal čas.

„Da bi se rešil premišljanja, je moral nekako zaposliti svoje krepke, delavne možgane; zato se je sicer izmikal vsem intelektualnim knjigam in stikom, a čital knjige o kotenini in starem zobozdravništvu in vseh drugih nemožnih predmetih, ki ste jih omenili, ter pil in predaval vam in gospodu Blumbergu, in počel vse te na videz blazne stvari, ki ste jih opisali — in ki so bile le del sistema njegove blaznosti. Vidite: čudno se sliši, a da ne bi v resnici znorel, se je moral vesti kakor norec. Čuden primer.

„Newzealandsko posest je pustil takšno, kakršna je bila oni dan, ko je vsa njegova družina potonila. Ne vem, kdo je sedaj lastnik posesti; mislim, da je imela Shannon sorodnike.

„Chauncey je imel lastno premoženje v papirjih in gotovini; in ker ni mogel premagati svoje ljubezni do življenja, se je menda odločil, da bo živel, dokler vsega ne zapravi. Nemara je njegovo noro kupovanje stvari, ki jih je potem prodajal za eno tretjino ali manj, zunanji znak njegovega notranjega boja med voljo, živeti in voljo, umreti. Kakor se je premoženje manjšalo, je drugo čim dalje bolj prevladovalo in nemara se je odločil, da bo umrl, ko izgine zadnji cent.

„Mogoče bi se dalo tudi reči, da je vse njegovo početje v Los Angelesu, kakor ste ga opisali, le del velike, sardonije geste, za katero je potreboval štiri leta.

„Ko so ga našli v Miamiu mrtvega, ni bilo niti centa gotovine med njegovimi stvarmi, ki jih tudi ni bilo dosti; in nikjer ni bilo nobene listine o kaki bančni vlogi. Oni, ki sem jih izpraševal, so mi povedali, da se je v šestih tednih, ki jih je prebil tam, vedel normalno; nihče ni videl ničesar nenavadnega na njem, razen tega, da je bil videti vplivna osebnost in je živel zelo sam zase. Mnogo se je izprehajal ob obali.

„Mislim, da je v Los Angelesu porabil ves denar, kar mu ga je še ostalo po štiriletnem potovanju po svetu. Obdržal je le toliko, da je mogel oditi v Florido in tam živeti poldrugi mesec. Ni se hotel ubiti v Los Angelesu, kjer je bil že tako znan in je šel umret v Miami.“

(Iz angleščine prevedla O. Škerlj.)

V E Č E R

L. M R Z E L

Ali jih vidiš, drevesa na obzorju, kako se jim orumenele krone dan za dnem osipljejo v vetru? Ali jih vidiš, tovarniške dimnike tam zadaj, kako iz njih polagoma pojema dim? Vsak dan, ki ga solnce prižge, se nazadnje zmerom spet nagne v večer; čez dan malo trpimo, zvečer pa gremo spet spat. Dober je vsak večer.

Mati, ali še zmerom vsak večer bediš pri luči z zelenim senčnikom in pleteš? Ali stare podnice v sobi še zmerom zapokajo pod koraki, kadar se prehodiš po prstih od mize do vrat, ko že vsa hiša spi?

Davno je že, kar nisem za mizo sklonjen večera premolčal s teboj, davno je že, kar tvoja dobra, trudna ljubezen izpod zelenega senčnika nič več ne sije name, davno je že, kar sem šel. Daleč sem prišel, svet je strašna domovina za človeka, tisoč zločinov mi je oskrunilo roke, tisoč

strupov mi je napojilo srce — nobene dobre misli ni več pri meni, kar si me jih učila ti. Mati, ali ti še zmerom veruješ v Boga?

Siv je vsak dan, še bolj siv je mrak, žalosten je vsak večer. Kje sem pa jaz doma, mati, kam pa naj grem, kadar pade noč? Glej, toliko luči je prižganih po svetu, toliko nad gori v srcih ljudi — ali zame res ni nobene prižgane? Ali bom res tako dolgo obsojen na cesto, da bodo vstale zarje zadnjemu človeku?

Ti ne veš, mati, kako težko je najti dom pri ljudeh. Kamen na cesti mi je še edini brat, kamen ne dene ne dobro ne hudo — človek, samo človek ne more ničesar razumeti. Toda komu naj se dam, če me človek ne sprejme? Kam pa naj grem, če je pri njem vse trkanje zaman? Ali naj kar naprej upam samo v zvezde neba?

Tih in sam grem v slednji večer, nikogar ni z menoj, nihče me nikoli ne čaka sredi noči. Ah, mati, ko sem bil še majhen, sva mnogo molila zame, mnogo sva zame upala oba, toda nikoli se nisva bala, da bo lahko kedaj še tako žalostno z menoj, kakor je zdaj. Nikjer ni zame luči z dobrim senčnikom in z velikimi tihimi sencami po stenah, nikjer ni zame bele roke. Tih in sam grem v slednji večer in noč je moj edini dom.

I 9 3 2

L. M R Z E L

Nobene misli mi ni treba več misliti, nobena beseda me več ne skeli na srcu, noben obup mi več ne polje po duši. Prisluhni, človek, ki si morda še ostal. Mar misliš, da sva po kaj drugega prišla na svet, kakor da nama bo svet bremena nakladal na rame? Glej, samo človek lahko malo trpljenja vzame nase, samo človek lahko pade pod križem, samo človek lahko onemi. Pa kaj ne čuješ, kako stvari kričijo do neba? Tiho, po prstih se vrniva, kjer sva še zmerom malo doma, in zapriva, zakleniva duri za seboj. Samo malo bo še treba počakati, pa bo minilo tudi to leto in ta dan.

Ali vidiš te ceste, ki so jih tisoči rok razpeljali križem belega sveta, da bi ljudje po njih prišli do sebe in do svojega? Ali vidiš ta mesta in vasi, ki jih je majhen, komaj milijon ljudi majhen narod sezidal, da bi bil v njih doma, da bi mu po njih gorela luč in bi po njih lahko rezal kruh vsem tisočim, ki prihajajo za njim? Glej, stare so te hiše, vsak dan polagoma razpadajo pisane fasade na njih, vsak dan se odmrli omet polagoma usiplje na trotoarje. Toda nikar naj ne bo pri nikomer nič strahu zavoljo tega. Nikoli se še ni zavoljo tako majhnih reči pogreznil svet.

Samo nekaj malega zidarjev bo moralo priti in ničesar drugega ni danes tako lahko dobiti kakor dobrih zidarjev.

Mnogo vsega je v teh letih šlo od nas, zelo revnih, praznih rok smo ostali ljudje. Najprej je šel Bog, da se nikoli več ne povrne, potem je šel kruh za njim, in ko se človek ni imel več kam dejati, je šel še sam. Od-potoval je neznanokam in vsi radiotelegrami in vse policijske poizvedbe za njim so zaman. Samo solnce je še ostalo sredi neba, samo solnce se nikomur ni dalo vzeti. Tiho, brez smisla sije na stvari, ki so v svojem večnem, glušeče proščem molku okamenele pod njim. Toda solnce ven-dar ne more imeti nobene večje želje, kakor da bi danes ali jutri lahko spet obsijalo prostega človeka.

Star in truden je svet, težko ga je nositi na rokah, stari in trudni so, ki ga še morajo vladati. Besede so uklenjene v srca ljudi. Če je še kje kaj duš, blaznijo od tišine. Toda za nikogar ne more biti tako dobro, kakor je dobro za otroke, ki se rodijo v teh dneh. Malo je mater dan-danes, malo je smeha in doječih prs. Toda solnce je ljubezen, in če ti otroci ne bodo mogli do njega zrasti, se bo nekoč morda še samo sklonilo k njim.

Saj ni mogoče, da bi bile vse te bele ceste čisto zaman razpeljane križem sveta.

PRED POSLEDNJIM KANTONOM

L. M R Z E L

Hodim skozi gozdove, čez polja, skozi vasi. Izza motnih, zamazanih hoken se obrazi žensk in otrok ozirajo za menoj. Psi na verigah lajajo name izpod pristrešij. Nihče ne ve, odkod in kam gre ta pot. Velik, prevelik je svet za enega samega človeka.

Ali sem od bukev in smrek, ki se jim vrhovi upogibljejo v viharjih? Ali sem od kamna, ki je dal kantone, da so ljudje ž njimi razmerili svoje ceste in domovine, pa mostove, po katerih bomo nazadnje prišli, kamor pač moramo polagoma priti? Ali sem od ljudi, ki so se rodili iz ljubezni, da brez besede padejo pod pezami in pod kopiti pušk? Ali sem samo glas, ki se je utrgal iz praznega vsemira, da ugasne, kakor ugasnejo fate morgane?

Daleč je, odkoder sem prišel, in daleč, daleč še moram iti. Nič je, odkoder sem doma, in nič je poslednji smisel moje poti. Samo v goste sem prišel v ta kraj. Samo po to sem prišel, da potrkam na teh tujih vratih in zaprosim, česar imajo: malo žalosti, ki se razliva iz duš, malo smeha, ki vriska na ustnah, in malo pravice, da grem, do koder sem

poslan. Kdo je, da ne bi z mano delil, kar ima? Nihče se ne more bahati, da je vsa žalost pri njem doma, nihče si ne more domišljati, da je ves vrisk njegov. Blagor mu, kdor je žalosten — tisoč neznanih radosti ga še čaka za obzorjem, in blagor mu, kdor je razigran — na koncu bo že srečal svojo žalost, da se bo opral. Grenek in dober je svet, skozi katerega grem, grenek in dober je delež, ki lahko pripade človeku pod solncem.

Daleč sem doma, in daleč, daleč še moram iti. Nekje sem se rodil in nekje bom umrl — se mar komu lahko kaj večjega primeri pod nebom? Malo je, koder grem, toda nobene druge reči mi ni treba kakor malo poti. Iz jutra grem v večer, iz večera grem v nov dan, za slednjo nočjo se nove zarje budijo na vzhodu. Lahko mar kdaj napoči čas, da bi zaustavil korak, dokler mi sam ne omahne? Ničesar mi ni treba dohiteti, ničemur mi ni treba ubežati. Samo hoditi moram, samo hoditi moram, in čeprav nikogar drugega ni z menoj, je z mano čas.

Hodim skozi gozdove, čez polja, skozi vasi. Bukve so dobre, zemlja je dobra, hiše so, da bi bilo dobro v njih. Nihče mi ne pomahne, naj ostanem, ves svet me kliče, naj grem za njim. Ali naj grem na zapadno stran, ali naj grem na vzhod? Kje so bolesti, ki me še niso skelele, kje so radosti, ki jih še nisem pil? Kje so borbe, da bi zanje pal?

Sam, sam hodim po neznanih cestah, tisoč križišč je, da blodim po njih, tisoč slepih zmot mi temni srce, vse ceste so v meni, kar sem jih že prešel in kar jih še bom, toda na dnu svoje težke, uklenjene duše ne prestando verujem in vem:

Kadar se nama bo ob zadnjem kantonu teh dni kri pocedila po čelih, takrat se bova našla in se bova poljubila, brat, kakor se znata poljubljati samo zemlja in nebo.

ARESTANT

L. M R Z E L

Zahvaljeni, železni križi na oknih, zahvaljeni, težki zapahi na vratih, zahvaljen, neznani, skrbni človek, ki z nabito puško noč in dan stojiš pred portalom. Jaz sem z viharji sveta napravil poslednji obračun, obrnil sem hrbet vsem horizontom. Ali si kaj žalostna, mati, da je tvoj sin v svetu dosegel takšne časti? Glej, jaz sem arestant.

Vsakdo je česa kriv. Pa kaj sem storil jaz, da sem ujet v sredo teh sivih, masivnih zidov? Ali sem ubijal? Ali sem mostove pod ekspresnimi vlaki spuščal v zrak? Ali sem peklenske stroje pošiljal generalnim direktorjem in guvernerjem? — Majhna je moja krivda, majhen sem bil

zmerom v svojem življenju, majhna je moja krivda pred Bogom in ljudmi. Nisem ubijal, nisem miniral mostov, nikamor nisem pošiljal peklenskih strojev. Samo šel sem in sem videl, kako je zdaj, in sem sanjal, kako še bo nekoč; samo malo svobode sem sanjal na tihem in sem te sanje zaklepal na dno srca.

Mati, kajne, da tista jablanica vrh našega hriba, ki sem jo nekoč zdavnaj jaz sam zasadil kot otrok, še zmerom zeleni vsako pomlad in še zmerom vsako jesen tako bogato rodi. Nekaj čudovitega je tako, kako dobre so nam na svetu stvari. Vse se lahko z nami zgodi pod solncem. Ubijajo nas lahko, križajo nas. Dokler se še lahko bijemo, je marsikdo z nami in pri nas, toda kadar boš pod giljotino omahnil, človek, boš skoraj gotovo ostal čisto sam. Samo stvari, ki si se jih kdaj dotaknil z delom svojih rok, ti bodo zveste ostale do konca, samo misli, ki so se ti kdaj utrgale od srca, bodo do zadnje ure bedele nad teboj. Kajne da, mati, da tista jablanica vrh našega hriba še zmerom zeleni? Kajne, da ne bo nikoli mogla od mene odpasti, pa naj bo že karkoli z menoj?

Sam se budim v ta siva jutra, sam hodim skozi te uklenjene dni, sam umiram s slednjim večerom, ki pade. Slednji dan gre solnce čez nebo, pa nikoli več ne gre zame. Pa kaj bo to. Sem mar ravno jaz, da bi solnce moralo vame sijati? Mar ni na vseh koncih sveta dovolj stvari, da so vredne njegovega poljuba? Blagor nam vsem, da smo uklenjeni v temo: samo iz teme lahko vstane luč. Blagor nam vsem, da smo obsojeni v samoto: samo iz samote se bodo ljudje lahko našli. Blagor nam vsem, kjerkoli smo.

Sam vstajam v jutra, sam padam s slednjim večerom, ki pade. Hoj, ti neznani človek, ki s puško stojiš pred portalom! Kaj ne veš, da svoje ure mudiš čisto zaman?

Glej, jablanica vrh našega hriba zeleni vsako pomlad.

JOVAN DUČIĆ

I V O B R N Ć I Ć

Jovana Dučića „Zbrana dela“, katerih prvih pet zvezkov je izdala lanskega leta beograjska „Narodna Prosveta“ v „Biblioteci savremenih jugoslovenskih pisaca“ (Lirika: Pesme sunca, Pesme ljubavi i smrti, Carski soneti. Proza: Plave legende, Gradovi i himere. Z uvodom Bogdana Popovića), so sedaj zaključena še z zadnjo knjigo, z „Blagom Cara Radovana“. ¹ Dučićevo umetniško delo se je tako strnilo v zunanje

¹ Jovan Dučić: *Blago Cara Radovana*. (Sabrana dela, VI.) Beograd 1932. Izdaje piščevo. Cena 50 Din.

in notranje povsem dopolnjen, živ in nerazdeljiv organizem; zato je pregled njegovih posameznih delov nujno navezan na splošno podobo; nemogoče se je pomuditi uspešno le pri eni Dučićevi knjigi, ne da bi se pri tem doteknili vsaj s splošno označbo njegove celotne pesniške osebnosti.

Pisec je izrecno naglasil nedotakljivost tega svojega končnega razbora; tako moremo smatrati pričujočih šest knjig za odločilno in dovršeno obliko, za zrelostno izpričevalo njegovega talenta. Sedaj šele smo tudi upravičeni, spuščati se v vrednotenje Dučićevega pesniškega obraza; sedaj šele mu moremo odrejati časovno in kvalitetno mesto v srbsko-hrvatski književnosti. Med delom povojnega rodu se je namreč ukoreninilo prepričanje, da spada Dučić že v preteklost. A že „Blago Cara Radovana“ samo temeljito izpodbija slična mnenja: tvorec takega dela se izmika vsakdanjim, povprečnim in kolikor toliko osebnim merilom.

Kajti Jovan Dučić, član onega pokolenja, ki se je šolalo v Franciji ob prehodu iz prejšnjega v sedanje stoletje, ki je gradilo moderno Srbijo XX. veka in ki je dalo Jovana Skerlića, Bogdana Popovića, Milana Rakića, Slobodana Jovanovića itd. — pomenja kljub vsemu v nekem oziru poslednjo besedo dosedanjega pohoda srbohrvatstva v svetovno kulturo. In oni beograjski povojni književniki, ki izpodbijajo Dučića, bi bili vsekakor dolžni, da se umaknejo pred onim, kar je nesporna njegova prednost še sedaj: pred njegovo *umetniško in človečansko višino, prečiščenostjo in dognanostjo*. Prav po besedah pesnika samega je slaba označba tega mladega rodu, da ruši prej, preden je sam gradil. V to bo upravičen, ko bo dal lastne vrednote, ki bodo Dučića presegle; dandanes pa so spričo velikanske neresnosti in umetniškega ubožstva nekega dela mlade generacije ti izgledi kaj majhni.

Ako pravim, da je Jovan Dučić lirski pesnik, predvsem in odločno lirik v najbolj tehtnem, najusodnejšem pomenu besede, menim, da sem s tem docela označil njegovo osebno vrednost kakor tudi njegov glavni pomen v srbskohrvatski književnosti. Kajti prav v tem svojem svojstvu — vsej pristnosti in globini svojega zrelega lirizma, odetega v izredno in vsestransko umetniško dopolnjenost tako, da se spajata oba zvoka v eno samo pesniško zakonitost, ki je zavestna, premišljena in intuitivna obenem — je Dučić ena najbolj izdelanih postav nove srbske literature.

Dučićeva pot je premočrtna, a zato orje v globino in razsežnost ter je baš v tej enosmernosti notranje zaokrožena. Tako pesnik ni imel težkoč pri urejanju svojega celotnega dela, kajti njegova smer se mu je ponujala sama po sebi. Ona presenetljiva razvojna nujnost, ki je njena poglobitvena oznaka, ona logična doslednost tega dolgoletnega

pesniškega udejstvovanja, ki bralca udari, ga prepriča in ki se mi zdi najtrdnjše jamstvo Dučićeve klenosti, je bilá vzrok, da predstavlja to „Sabrano delo“ vzorno enovito, v strogo enakomerno napeti krivulji rastočo tvorbo. Njen pravec gre od prvih pesnikovih izstopov, od mladostnih, refleksivnih, tu prerešetanih „Senki po vodi“ do poglobitve v najprozornejšo Dučićevo liriko „Jadranskih sonetov“. Odtod raste v vzpon k prvemu vrhuncu, k žarišču pesnikovega osebnega obračunavanja z življenjem in kozmosom, k „Jutarnjim“ in „Večernjim pesmama“. Prvič si tu vročično zastavlja Dučić ono večno in osrednje vprašanje:

„Izgubih u tom nemiru
Drugove i sve galije.
Koji je sat u svemiru?
Dan ili ponoć, šta li je?“ —

— in doseza v razglabljanjih o poslednjih in najvišjih rečeh (Međa, Refren itd.) ponekod neko apokaliptično, skoro grozotno skrajnost človeškega duhovnega napora in zadnje daljave vesoljnih iskanj. Nato se vrača pesnik v prirodu „Sunčanih pesama“ in „Duše i noći“, kjer se potaplja v neki mrk in mističen, zdi se mi, da značilno rasni, srbsko-hrvatski panteizem, v prisluškovanje tajnostni in človeškim dušam odgovarjajoči duši vseh stvari, utripom vseмира na dnu rek, polj, gozdov, nébesa in samega sebe. Potem vodi pot dalje v meditativne „Pesme Ženi“, „Bogu“, „Ljubavi“ in „Smrti“; to so véliki stihi človekovih boli, usod in videnj. Preko patriotičnih ciklov „Carski soneti“ in „Moja otadžbina“ se vzpenja pesnik do gracioznih „Dubrovačkih poema“, najčistejše umetniške oblike svoje poezije ter do nežne, lirično-miselne proze „Plavih legenda“. Sledi knjiga duhovitih potopisov, prav za prav esejev, ki sijajno uveljavljajo vse Dučićevo ogromno, vsestransko znanje in izredno ostro oko, njegov izbrušeni estetični čut in izbrano obvladanje jezika ter modernega sloga; tako so „Gradovi i himere“ nekak vmesni člen prehoda od čiste poezije k oni Dučićevi samonikli literarni obliki, ki je našla svoj popolni izraz v „Blagu Cara Radovana“. Ta poslednja knjiga završuje vso to bogato skalo in daje nov, poseben ton Dučića poeta in Dučića misleca obenem.

Ako premotrim najprej končno podobo prvega dela Dučićevega ustvarjanja, pesniško razdobje, se mi vsiljuje naslednja označba njegove poezije:

Vzlic vsej svoji umetniški prefinjenosti in oddaljenosti od neposrednosti in vsakdanjosti ni njeno težišče v metafiziki, v prometejanstvu, marveč vedno v življenju samem. Ima pa Dučić izredno zmožnost, izkopati iz življenjske enostavnosti duhá, najti iz navadne izkušnje ono

podtalno strujo duhovnosti, lepote in zvezanosti z božanstvenostjo, ki sploh upravičuje to vsakdanjost, ki nam je edina uteha in smisel življenja in ki nam daje moč, da živimo. S takim notranjim čutilom spoznava pesnik v vsaki brezimni stvari, iz vsakega pogleda in vsake kretnje, rekel bi, del vesoljne duše, čuje v pozabljenem predelu, v slednjem krik, v molku voda, v rasti in umiranju bilk ali solnca nad naravo vselej govor nečesa nadsvetnega in daljnega. Zato je ta poezija vsa zajeta v neko plemenito sigo slutenj in tihih nadihov. Ta in tak intimni, subtilni in komaj zaznavni prisev osebnosti daje Dučićevi pesmi ono silno, neprimerljivo in probojno liričnost, ono lepo in umerjeno gracio sanj. Odtod raste njena resničnost, spojena z nadsvetnostjo, glavna odlika in prepričevalnost njegovih pesniških likov, blede, v mesečino ovite ideje o Ženi, o Sopotnikih, o Preteklosti, o Neprijatelju, o Poeziji, o Prirodi, o Domovini, o Bogu, Smrti, Življenju, Usodi in Večnosti. Vse to so osnovni zvoki Dučićeve pesmi, izražajoči ono neizrazno poduhovljenost, ki jim jo je umel podati pesnik.

Nekaj časa je dajal Dučićev razvoj videz usmerjanja v miselno poezijo. Toda Dučićevo čuvstvo je ob vsej svoji evropski kultiviranosti, vzlic svoji aristokratski umetniški udržanosti popolnoma pristno in rastoče iz samega bistva pesnikovega gona. Tako se je Dučić izognil razumarski poeziji; čeprav je zaključna oblika njegovega pesništva v precejšnji meri duhovna, je ta intelektualni prizvok vedno obarvan s pravo, nepotvorjeno liriko. Zato je najzrelejša Dučićeva pesem nekaj idealen in skladen spoj duha in duše; prav te vrste sinteza, ta čuvstveni intelekt (ali obratno) se mi zdi odločilna prednost Dučićevega daru v primeri z nekaterimi morda pretirano suho miselnimi pesniki srbske moderne. Dučića se nikoli ni doteknilo ne rimano filozofiranje na eni, ne rafinirana, v umu zasidrana poetičnost na drugi strani; iz tega sledi, da je ostal zmerom in ves v sredini, v poeziji, v čistem, prvotnem smislu izraza. Odtod tudi soupadanje bogastva njegovega nastrojenja, njegove virtuoznosti čuvstva s pretehtano ekonomijo pesniškega izraza.

Pričujoča knjiga sama obsega na 400 straneh devet poglavij: O Blagu Cara Radovana, O Sreči, O Ljubavi, O Ženi, O Prijateljstvu, O Mladosti i Starosti, O Pesniku, O Herojima in O Prorocima. Tudi tu je ostal Dučić zvest samemu sebi: to ni nikaka filozofija v običajnem pomenu besede; je nekaj primarnejšega, bližjega in prepričevalnejšega, a predvsem umetnina, umetniško delo vélikega sloga. Je nekaj, kar se izmika izrazoslovju; to je čutil že pesnik sam, ko je krstil to knjigo. To je „Blago Cara Radovana“, ki je skrivnostni „gospodar, samodržac i pokrovitelj“ ... „svih ludaka“, ki edini „znaju puteve koji vode u nje-

podtalno strujo duhovnosti, lepote in zvezanosti z božanstvenostjo, ki sploh upravičuje to vsakdanjost, ki nam je edina uteha in smisel življenja in ki nam daje moč, da živimo. S takim notranjim čutilom spoznava pesnik v vsaki brezimni stvari, iz vsakega pogleda in vsake kretnje, rekel bi, del vesoljne duše, čuje v pozabljenem predelu, v slednjem krik, v molku voda, v rasti in umiranju bilk ali solnca nad naravo vselej govor nečesa nadsvetnega in daljnega. Zato je ta poezija vsa zajeta v neko plemenito sigo slutenj in tihih nadihov. Ta in tak intimni, subtilni in komaj zaznavni prisev osebnosti daje Dučićevi pesmi ono silno, neprimerljivo in probojno liričnost, ono lepo in umerjeno gracijo sanj. Odtod raste njena resničnost, spojena z nadsvetnostjo, glavna odlika in prepričevalnost njegovih pesniških likov, blede, v mesečino ovite ideje o Ženi, o Sopotnikih, o Preteklosti, o Neprijatelju, o Poeziji, o Prirodi, o Domovini, o Bogu, Smrti, Življenju, Usodi in Večnosti. Vse to so osnovni zvoki Dučićeve pesmi, izražajoči ono neizrazno poduhovljenost, ki jim jo je umel podati pesnik.

Nekaj časa je dajal Dučićev razvoj videz usmerjanja v miselno poezijo. Toda Dučićovo čustvo je ob vsej svoji evropski kultiviranosti, vzlic svoji aristokratski umetniški udržanosti popolnoma pristno in rastoče iz samega bistva pesnikovega gona. Tako se je Dučić izognil razumarski poeziji; čeprav je zaključna oblika njegovega pesništva v precejšnji meri duhovna, je ta intelektualni prizvok vedno obarvan s pravo, nepotvorjeno liriko. Zato je najzrelejša Dučićeva pesem nekaj idealen in skladen spoj duha in duše; prav te vrste sinteza, ta čustveni intelekt (ali obratno) se mi zdi odločilna prednost Dučićevega daru v primeri z nekaterimi morda pretirano suho miselnimi pesniki srbske moderne. Dučića se nikoli ni doteknilo ne rimano filozofiranje na eni, ne rafinirana, v umu zasidrana poetičnost na drugi strani; iz tega sledi, da je ostal zmerom in ves v sredini, v poeziji, v čistem, prvotnem smislu izraza. Odtod tudi soupadanje bogastva njegovega nastrojenja, njegove virtuoznosti čustva s pretehtano ekonomijo pesniškega izraza.

Pričujoča knjiga sama obsega na 400 straneh devet poglavij: O Blagu Cara Radovana, O Sreči, O Ljubavi, O Ženi, O Prijateljstvu, O Mladosti i Starosti, O Pesniku, O Herojima in O Prorocima. Tudi tu je ostal Dučić zvest samemu sebi: to ni nikaka filozofija v običajnem pomenu besede; je nekaj primarnejšega, bližjega in prepričevalnejšega, a predvsem umetnina, umetniško delo vélikega sloga. Je nekaj, kar se izmika izrazoslovju; to je čutil že pesnik sam, ko je krstil to knjigo. To je „Blago Cara Radovana“, ki je skrivnostni „gospodar, samodržac i pokrovitelj“ ... „svih ludaka“, ki edini „znaju puteve koji vode u nje-

Dučićev dokazilni sestav torej ni znanstven, suho analitičen, je izven učenjaških kriterijev; neposredno življenjski je in poln nekega višjega ognja. Njegova številna psihološka razmotrivanja so dognana mogoče bolj intuitivno nego umstveno, kakor je sploh ta knjiga proizvod dolgotnega življenja in vseh njegovih posameznih, nezavedno sprejemajočih dni in trenutkov. Dučić je tako vzbočeno zrcalo, ki odraža ves svet, a nagonsko, neprisiljeno, že od usode določeno. Prav v takem razpestrevanju vsakdanjosti skozi pesniško osebnost v lep in moder nauk o življenju se krije vrednost te „knjige o sudbini“.

Preden skušam strniti svoja opažanja v končno sodbo — seveda povsem v ozkem okviru tega članka —, se ne morem izogniti še neki opazki. Dučiću so očitali, da ni zadosti naroden. Na prvi, površni pogled je videti ta blesteči svetovljan res da tuj, kakor da je v svojem zaobjemanju svetovnih obzorij zgrešil rodna tla. A Dučić ima — ne glede celo na številne patriotske stihe — nekaj, kar mu docela nadomešča to vsakdanjo domačnost: narodno dušo, tipično srbskohrvatsko psiho. Kajti ni zgolj slučaj, da je napisal besede: „Ako govorite duže o sreći, vi ćete se naposletku osećati pomalo nesrećnim. Nema nijedne velike istine čovekove, o kojoj se sme do kraja misliti bez opasnosti za svoju misao... Sve što je duboko, izgleda na dnu tamno i neveselo.“ — Prav tu je precizirano ono nastrosenje, ki daje srbskohrvatskemu mitu eno najpomembnejših potez. In ne samó pri teh stavkih, zmerom se mi je ob Dučiću vsiljeval vtis nečesa elementarno srbskega. Oni Dučićev osnovni, zgolj psihični podzvok, ki je ko komaj slišno brnenje strun, ki jih je že zapustila roka, ki se odteza izrazni moči človeškega govora in je prva struga pesniški inspiraciji, obeležuje očitna in jasna srbskohrvatska svojskost. Njegovo sprejemanje prirode, njegovo posebno posebljanje njenih pojavov in sil, ter neko nagonsko doumevanje skrivne in usodne zveze med njimi in človekom, sploh ves Dučićev odnos do vnianjosti je izrazito naroden. Naposled je še oni večni molovski naglas, ki je lasten srbohrvatstvu in ki se izraža enako izviren iz enoličnega guslarjevega petja kakor tudi iz črt titanskih Meštrovićevih postav, popolnoma odkrit in odločilen v vsakem Dučićevem stihu, le da v diskretniji obliki. In če pravi sam, da je pesnik „najizrazitiji i najpotpuniji tip jedne rase“, velja to tudi v polnem obsegu zanj samega.

Zbrano delo Jovana Dučića dokazuje, da je pesnik v srbski literaturi pojav, ki se mu je treba bližati z vso resnostjo. Napačno je mnenje, da je Dučić samó in predvsem artist; „Blago Cara Radovana“ priča dovolj jasno, da je mnogo več: je pesnik, mislec in umetnik hkrati. In ako ni sodoben, je prekodoben. Kajti Dučić stopa med one naše tvorce,

ki so dognali sintezo srbohrvatstva z občečloveškim; danes pomenja najglobljo vrstlost te kulture v svetovno kulturo. To me prepričuje, da smo morebiti dali Srbohrvati poleg bogomilstva, narodne pesmi, Osmana, Gorskega Vijenca, Smail-age, Kranjčevića in Meštrovićeve skulpture tudi Jovana Dučića kot pomembno vrednoto, kot naš točasni davek humanosti.

H koncu naj dodam še kratko pripombo. Mislim, da bi se osebnost Dučićevega kova pač lahko obvarovala povojnih uvedb beograjskega sloga in nadomestila nepotrebne tujke z domačimi izrazi (n. pr.: mašina, gas, orden, klasa, lampa, manir, nervi itd.); — saj nudi srbsko-hrvatski jezik spričo svojega izrednega besednega bogastva neomejene možnosti za strogo čistočo in neodvisnost. Izgovor, da so vse te tujke že udomačene, ni nikako opravičilo, posebno ne ob dejstvu, da uporabljajo Hrvati za ogromno večino teh beograjskih cvetk povsem narodne izraze. Ako so bilí nekdanj vsi turcizmi, romantizmi, germanizmi itd. neobhodni, je dandanes, v dobi svobodnega in neoviranega kulturnega razvoja, položaj bistveno izpremenjen in je brezpogojno potrebna korenita reforma v tem pravcu.

Oprema prvih petih knjig Dučićevega Zbranega dela je skromna, a okusna. „Blago Cara Radovana“ pa občutno zaostaja za njimi.

TRAMVAJ

JOŽE KRANJČ

Kavarna Evropa je bilá vsa razsvetljena. Visoka okna so žarela v rumeni bledoti, pokrita z zastori. Silhuete gostov so se gibale za njimi. Sneg je naletaval. Lahni, rumeni kosmički so se lovili po zraku in se svetlikali v lučih, ki so gorele po trgu kakor blede, mrtve živalce.

Stal sem pred stolpičkom ure in čakal na električni voz, da bi se peljal domov. Zavit v suknjo sem tiščal obraz med okraje, kadil cigareto in se prestopal sem in tja. Avtomobili so švigali mimo mene in ropotali z verigami po blatni cesti. Na stotine ljudi mi je prišlo naproti in šlo mimo mene, hitro, z dolgimi koraki. Zdelo se mi je, da vsi nekam beže. Morda pred svojo usodo, ki jim je vsem vedno za petami.

Domov.

Moj dom: kuhinja in soba s širokim oknom. Staro pohištvo. Ozka veža, v kateri je vse polno vrat. V naši hiši smo štirje. Sprevodnik stanuje z nami, ki vsako jutro kašljaje odhaja ali pa prihaja z nočne službe. Potem je še žagar, ki diši po lesu, včasih po hojahl, včasih po gabru in

vedno nosi na trepalnicah sive kosmiče žaganja. Tudi hišni gospodar je z nami, rdečeličen mož s peterimi otroki. Ves božji dan se ogleduje pred hišo, gleda v nebo in se veseli samega sebe, vsak drugi večer pa odide v tovarno.

To je moj dom.

In pa: žena in otrok. Ona je majhna in drobna. Za mizo sedi in se podpira v obraz in dan za dnem premišljuje, čemu se je rodila. Ali bom res vedno zaprta med te štiri stene, premišljuje, za to železno ognjišče? Ali je res vse moje življenje to drobno okence, iz katerega vidim kvadratni meter sveta . . ., sivo steno sosednje hiše, dimnik, nekaj oken, iz katerih visi oprano perilo? Otrok se plazi po vseh štirih. Mežika z očmi in se na vsem lepem zamisli nekam. Oči mu vzžare in se napolnijo z vlago. Morda se je spomnil lepe igrace, ki jo je videl v izložbi in mu je nedosegljiva.

Že dva dni nisem bil doma.

Včeraj zjutraj sem odšel, zdaj pa sem stal tu, da se vrnem, in tesno mi je bilo pri srcu.

Ne vem, kaj se godi z menoj.

Tako rad bi bil kakor srna v gozdu, ki svojevoljno dela, kar hoče, skače, se veseli življenja in sama vlada nad svojim bitjem in žitjem. Rad bi počenjal, kar se mi poljubi. Tlači me odpor proti zakonom, ne samo tistim, ki so mi vsajeni v srce že od mladih nog, ampak tudi proti tem, ki me duše vsak dan, da hodim okrog kakor jetnik v celici in se vsepovsod zadevam v zid, ki mu pravijo zgradba človeške družbe.

Včasih me objame neizmerno hrepenenje po nečem. Hodim po cestah, se zaletavam v ljudi, gledam v izložbe. Če pridem takrat v kavarno, me ne vzdrži. Naslonim se na mizo in že vstanem in grem drugam. Tedaj se sam sebi zdim, da sem žival, ki samo sebe preganja. Nikjer mi ni obstanka. Nikjer mi ni miru. In ko se spomnim: treba bo domov, me zgrabi strašen odpor. Domov. Nobene slasti mi ne dá beseda. Domov. Tja, kjer sem in bom vedno stal, priklenjen kakor pes na sobo in kuhinjo.

Dva dni me že ni bilo.

Včeraj opoldne me je čakala. Naslonila se je na okno in gledala na cesto. Otroka je poslala na dvorišče, da me prvi pozdravi. Minute so tekle. Mene ni bilo. Zadržan je, je mislila. Važen opravek, ubogi, koliko se trudi. Molče je pospravila posodo.

Zvečer je zakurila sobo. Legel bo v posteljo in čital. Potem bo pravil, kod je hodil, kaj je s službo, kam bomo šli v nedeljo. Zaspali bomo na toplem. Prav gotovo je nestrpno hodila sem in tja, odpirala

brez vzroka vrata, morda celo postavila vodo na platišče. Čaj takó segreje, če pride človek z mraza ...

Ure so tekle.

Ko je biló proti polnoči, je začela jokati. Legla je v posteljo in si šepetala: Vedno, vedno sem sama, niti govoriti nimam s kom.

Jaz pa sem sedel med znanci. Razgovarjali smo se in se prepirali, nazadnje smo začeli peti. Nikogar se nismo bali. Potem smo šli v sneg. Mrzle zvezde so gledale na nas, ki smo hodili po drevoredih in se rogali usodi ...

Toda usoda pride.

Stal sem pod uro in čakal voza.

Cingljaje je privozil voz, zavil v plašč belega snega. Vozniku je dihal iz ust sivkast dim, brki so mu nalahno osiveli. Luči v vozu so mežikale.

Voz je obstal.

Napravil sem korak naprej.

Tedaj me je nekaj zagrnilo. Tista čudna omotica, ki je kakor pijanost. Nevidna, nerazumljiva sila me je obdržala na mestu. Gledal sem naravnost in čakal.

Voznik je pozvonil.

Čemu bi hodil domov ...?

Saj gre še dosti voz. Zakaj prav s tem? Kaj bom delal doma?

Kam pa naj grem?

Nikamor nisem imel iti. Natanko sem vedel, da je doma toplo. Kuhinja je svetla, luč je prižgana. V ognjišču pojo polena. Otrok se zdaj slači. Tolče si z roko ob roko in vriska. Ona mu pripoveduje: Oče se bo prikazal, zdaj, zdaj pride; nekaj ti bo dal, če boš priden ...

In vendar!

Voz je odpeljal, jaz pa sem stal in gledal za njim ...

Trda noč je že bilá, ko sem odprl kuhinjska vrata. Otresel sem si sneg z nog, si slekel suknjo in jo vrgel čez stol.

Žena je sedela za mizo. Obraz je imela med dlanmi. Ni mi hotela pogledati v lice. Vstran se je obrnila. Dà, ni hotela pokazati svojih solz.

Stopil sem k nji.

— Tak sem, kakršen sem, sem ji dejal in ji gledal na črne, nekoliko kodraste lase. — Ne morem si pomagati, če mi je pa vse tako tuje. Kaj morem zato, če nisem sprevodnik, ki ne zamudi niti ene minute, če nisem hišni gospodar, ki nosi otroke enega za drugim na dvorišče in jih ujca in se ves dan igra ž njimi.

Dà, sem si mislil, če bi ona bila še dekle. Da bi prišel potih, se strahoma oziral okrog, ali me kdo vidi, in brž skrivaj odprl vrata in ji planil v objem... Potem pa bi spet odšel.

V tem je tista usodnost...

V tem, da ni tako!

Pobožal sem jo po laseh in sedel na stol.

Ona se je ozrla. Vlažna žalost je bilá razlita v njenih očeh.

Rekla mi je:

— Ivan, ali bom vedno sama v tej strašni samoti? Podivjala bom. Z nikomer ne govorim, v tem prostoru hodim sem in tja in molčim. Vedno le to pusto delo in brez tebe...

Molčal sem.

Tedaj je ona vzkriknila in zajokala:

— Ali je to življenje? Ali se res nikdar ne premaknem s tega ozkega prostora, iz tega tesnega kroga, ki v njem tavam sama brez vsake pomoči kakor zaprta živalca?

Čisto mrzlo mi je bilo pri srcu.

Morda me je pekla vest, morda sem sam pri sebi lagal tisto ostudno laž, da me ona ne razume, morda pa sem užival v njeni bolečini.

Nasmehnil sem se in mrzlo dejal:

— Pa pojdi stran! Kdo te uklepa v verige?

Naglo je vstala. Onemela je za trenutek in siva bledota se ji je razlila v lica. Vzdrhtela je. Nato se je molče okrenila in se nekoliko sključena opotekla v sobo.

Stopil sem k oknu.

Pogledal sem v noč.

Po cesti sem je privozil tramvaj. Živahno je drsel med snežinkami, priklenjen na dve tračnici, prav kakor jaz na ženo in otroka. In prav tako je mrzel in jeklen, ko moje srce, ki se ni ganilo.

POMLADNA NEDELJA

FRANCE BEVK

Biló je na pomladno nedeljo. Solnce je gredo s toplo, prijetno močjo, nebo je bilo ko trepetajoča dlan. Vetrič je pošumeval. Prvo zelenje dreves, prvo cvetje travnikov, pisane ženske obleke. Duh zemlje in nasadov, dišave dekleških nedrij in las. Vse opojno in dehteče. Petje ptic, ščebetanje otrok in smeh deklet. Loke so se objemale s polji, griči so se sklanjali nad ravnino kakor fant nad dekletom.

Mesto se je bilo skoraj izpraznilo. Travniki, gaji in krčme so bile polne ljudi. Proti večeru so se vračali židane volje domov. Jaz sem bil med njimi.

Široka cesta, a ob cesti kostanji in murve. Kostanji in zopet murve. Njive, travniki, globoko v vrtove potisnjene hiše. Na cesti avtomobili, vozovi, kolesarji. Pešci smo se umikali na okrajke, na travnike in na loke, si utirali po mladi travi nove stezé.

Kamor je neslo oko, leno se pomikajoča, v samozadovoljstvu se smejoča množica. Starci in starke, družinice, zaljubljeni, otroci v gru-čah, matere z dojenčki. Vesel razgovor, porojen iz razkošnega dne, iz brezskrbnih ur odpočivanja. Glasna beseda môž, ki jim je čaša vipavca vnela kri, da vsemu svetu odpirajo svojo dušo.

Prisluškoval sem razgovorom, lovil besede. Ne zaradi njihovega smisla, zaradi zvoka glasov, ki so mi ko zveneča godba prihajali na uho. Melodiji dveh jezikov, ki sta se prepletali, umirali in znova naraščali kakor kapljice v vodometu.

Pred menoj sta stopala dva okoličana. Šla sta najbrže v mesto, da se pogospódita za uro ali dve. Sedla bosta v kavarno, obiskala kino. Tistega večera sta igrala Možuhin in Greta Garbo.

Prvi je bil že skoraj možak, širok v pleča, zagorel v obraz. Hodil je široko, z rokami je mahal kakor da plava. Drugi je bil potegnjen, bled fant; siv cigaretni dim mu je venomer obkrožal glavo.

„Vse bi prodali“, je s srdom in zaničevanjem govoril plečati. „Še svojega očeta in mater, kožo s telesa in dušo iz prsi.“

„Bojijo se“, je rekel fant nosljaje.

„Česa, za zlomka, se bojijo? Mene? Tebe? Vsak ptič naj poje, kakor mu je Bog vižo dal. Tako naj uči tudi svoje mlade. Če v tem kaj ni v redu, je kriv Bog, ne mi.“

Ozrl se je. Pogledal mi je v obraz, me ošinil po črnih laseh, za hip utihnil in pljunil.

Podvizal sem se dalje in ju pustil za seboj.

Še sem slišal njune glasove. A prihajali so do mene le kot daljno, nerazločno mrmranje. Če bi bile besede tudi razločne, jih ne bi bil poslušal. Zatopil sem se v svoje misli.

Pred očmi se mi je v nedogled mesta pomikala množica. Skupine, ki jih je združila skrivnost življenja. Med seboj si odpirajo duše, ležé jim na dlani. A izpreminjajo izraz, oči in besedo, čim le uzro neznanca pred seboj. Njihov notranji obraz se zagrne s tančico nerazumljive bojazni in hinavstva.

To je najbridkejša na ljudeh. Ali smo si res taki biriči in krvniki?

Iz misli me je zdramil govor otroka, ki sem ga zaslišal tik za seboj. Bil je vesel, zveneč, ščebetajoč govor dečka, ki mu je bil izprehod doživetje, in mu je duša prekipevala sama od sebe. Govoril je italijanski s predmestnim naglasom.

„Oče, jutri moram zopet iti v šolo, ne?“

„Da“, mu je odgovarjal plah moški glas. „Jutri moraš zopet iti v šolo. Ali si spisal nalogo?“

„O, da. Mati mi je pomagala. Risbo sem napravil sam. Veš, kaj? Ne uganeš? Metulja na cvetici.“

„A!? Pa kakšen je metulj?“

„Hi! Ti tega ne veš? Tak je ko črviček, a ima štiri rumena krila z velikimi pikami. Podoben je ptičku. Kaj res nisi vedel, kakšen je metulj?“

Njegov smeh je bil tako zmagoslaven, pristrčen, da sem se nehoté ozrl.

Na kolesu, ki ga je vodila moška roka, je sedel osemleten deček in se krčevito oprijemal ročajev. Bil je temne polti, črnih las in črnih oči. Lica in brada, še kodrasti lasje, vse je bilo v smehu.

Očeta sem poznal. Bančni uradnik Budihna. Po svoji vnanjosti bolj mladenič nego mož. Majhna, nekoliko usločena postava, obraz rahlo pegast in uleknjen, oči sive in plahe, na ukrivljenih ustnicah izraz neke bojazni, nekaj grenkega, plahega še v nasmehu. Videval sem ga v banki. Njegov govor je bil šepetajoč, kretnje uslužne, poln je bil obzirov, še hodil je po prstih. Na cesti me je pozdravljaj, dasi si nisva bila ožja znanca. Da je doma z Vipavskega nekje in da se je oženil z neko Benečanko, več nisem vedel o njem.

Ko me je zagledal, so se mu za hip v presenečenju razprle veke, a so se mu znova zaprle v navadni, pol dremajoči izraz. Uslužnemu nasmehu na njegovih ustnicah se je pridružilo nekaj grenkega.

Pozdravil me je skoraj neslišno. Nato je šel s pospešeno hojo mimo, zdelo se mi je, da se mu noge opletajo ko pijane.

„A metulji niso ptiči, ne?“ je znova zabrbral deček.

Oče je molčal.

To sina ni zmotilo. Kakor da se na tihem raduje svojega znanja, mu je nasmeh trepetal pod kožo in mu sijal iz oči.

„Ptički bivajo na drevju, a metulji na cveticah, ne, oče?“

Budihna mu ni odgovoril.

„In pa — ptički delajo gnezda, a metulji ne. Zakaj metulji ne gnezdi, oče?“

Glas mu je zamrl v veselem smehu.

Molk.

Umolknil je tudi sin. Začuden se je ozrl na očeta, nato se je globoko zamislil. Minilo je nekaj trenutkov. Slednjič se je tožeče, žalostno očita-joče izvilo iz otroka:

„Oče, zakaj mi ne odgovoriš?“

Glas, ki je izražal prvo otroško razočaranje, me je zazelbel v dušo.

Budihna je nekaj zamrmral. Ni ga bilo moči razumeti. Zdelo se je, da ne sliši nič, ne čuti nič. Uporno je gledal predse, kakor da pazi na vsako stopinjo. Sin je strmel pred kolo, smeh mu je izginil z lic.

Kaj se je odigravalo v njegovi duši? Zasmilil se mi je.

Zavpil bi bil očetu: Budihna, slabič, odgovori svojemu otroku! Ne žali ga z molkom svojega sramú! Ali je mari on kriv tvojega greha? Koga se bojiš? Mene? Pred kom se sramuješ, da poskušaš zatajiti svojega sina? Pred menoj?

Molčal sem. Besede so gluho izzvene v moji duši, niso našle odgovora.

Zaostal sem. Okoličana sta me znova dohitela. Starejši je nadaljeval prejšnji razgovor: „Taki so, kakor da so iz gnojnice pognali, ne krop ne voda — fej!“ In je pljunil.

Budihnova majhna, usločena postava, njegova sklonjena glava, užaljeni, v bridko otroško misel pogreznjeni deček, oba molčeca, oče in sin, sta izginila med ljudmi.

Takega samovoljnega ponižanja še nikoli v življenju nisem srečal. Bog odpusti mojim mislim, verjel sem, da je to kazen za greh.

Na Škabrijelu je v krvavi zarji umirala pomladna nedelja.

RAZDOBJE

BENJAMIN CRÉMIEUX

Znani francoski književnik B. Crémier, tajnik francoskega centra Pen-kluba, sotruden najuglednejše francoske revije „Nouvelle revue française“ (v kateri je objavil tudi krajše poročilo o Tesnièreovi študiji *Oton Joupantchitch*), je izdal po vojni dva romana, od katerih je *Le Premier de la Classe* izzval precej pozornosti. Deluje pa bolj kot prevajalec: iz samega Pirandella je presadil na galska tla pet snopičev, poleg njih pa roman *Mon frère le Carso*, ki ga je spisal Scipio Slataper, sin beneškega Slovenca. Predvsem pa se bavi s kritiko: *Panorama sodobne italijanske književnosti, Marcel Proust, XX. stoletje*. Letos je založnik R. A. Cra objavil njegove razprave o povojnem slovstvu: *Inquiétude et Reconstruction*, posvečeno argentinskim prijateljem. Prvič poskuša kritik dati celotno podobo povojne literature do danes, to pa v obliki „inventarja“. Omenjena

doba je po avtorjevem občutku zaokrožena celota, prepojena z nepokojem in hamletizmom, v katerem pa že klije duh prenovitve. Razen tega pa daroviti analitik proučuje krizo univerzalizma, smisel za socialnost in to, kar po Valéryjevem načinu nazivlje: iskanje evropskega duha. Uvodno poglavje *Une „période“: 1918—1930* utegne zanimati tudi slovenskega čitatelja.

I

Bolezni ni, samo bolniki so. Enako ni literatur, le pisatelji so. To pa ne ovira medicine, da ne bi na bolnikih proučevala bolezni, in ne sme ovirati, da ne bi celotno proučevali literarnih dejstev, sličnosti in različnosti, ki označujejo kako dobo, svojevrstnih oblik, v katršnih se pojavljajo dela, idej in čuvstev, ki se v njih izražajo, njihovih odnošajev do zgodovinske in družabne okolice, pogleda na življenje. ki se v njih izraža. Zgolj estetsko stališče se prihrani za poedino pretresanje del, ki se štejejo za avtonomne stvaritve.

Človek ostane v bistvu vselej isti: kar pa se spreminja po deželah in pokolenjih, niso problemi usode, skupnega in osebnega življenja, niti ne rešitve, ki se predlagajo in ki so omejene po številu, pač pa vrednotenje in predvsem hierarhija teh problemov, važnost in mesto, ki se pripisujejo tem problemom.

Nova slovstvena doba se rodi vselej, kadar se spremeni ta hierarhija, to vrednotenje, in sicer malone vedno zato, ker je kak stvarnik mita na izviren (ali vsaj na videz izviren) način pojmlil svet in človeka, mit pa pogosto le sproži vprašanje, a ne predlaga rešitve. Toda ljudje, zmožni predlagati kako podobo življenja, ideal ali skrb svojim vrstnikom, se ne rodé po naključju. Posel zgoščevalnikov opravljajo. V področje zavesti spravljajo bodisi nove pridobitve znanstva, bodisi preosnove v gospodarskem in družabnem ustroju, ali skupne težnje, ali pa krenejo na drugi konec priznanih idej in si s silnim naporom prizadevajo, da bi strli jalov avtomatizem in vzpostavili nihanje, nujno potrebno za vitalnost človeškega duha.

Primeri pa se tudi, da zadosti močna sila dogodkov razdere ustaljeni duhovni red in naravnost izzove nastanek novega idejnega in slovstvenega sveta. To se je pripetilo, ne 2. avgusta 1914., pač pa 11. novembra 1918. Dokler je namreč vojna trajala, se je mogla videti kot enostaven vmetek v življenju poedincev in narodov. V splošnem je stavila samo dva problema: smrt za posameznike, zmaga za narode. Oba ta zastavka, je bilo videti, se bosta razrešila ter izginila z mirom.

Ob vseh velikih potresih, kjer je človeško življenje na prevesici, kjer je smrt venomer pred očmi, se razmahne misticizem, praznoverje, hkratu

pa utrpi velik del svoje vrednosti logična predvidnost, torej tudi misleči um. Ako pa se pretres zavleče, se na drugi strani pojavijo preprosti elementi, prvotni elementi človeškega žitja, edini zares potrebni človeku, in skoraj neomejena prilagodенost se kar najbolj razvije. Človeku se v vojni njegovo prejšnje življenje zdi sladko in bogato. Če odnese zdravo kožo iz bitke, si obeta, da bo poslej zahteval zase zgolj neobhodno potrebnih stvari in s slastjo užival najskromnejše radosti: delo, posteljo, kjer varno zaspiš, toplo ognjišče, zasluženi kruh.

Človeško življenje se zdi možu na vojni kot skromen, a sijajen dar, njega ohranitev kakor čudež. Kadar ugotovi njegovo ceno, pa najsi mu vsako uro grozi smrt, preudarja, kako se utegne razcvetiti v okrilju miru. Spomni se, do so še za vsemi krvavimi spopadi, v katere se je zaplelo človeštvo, napočile svetle dobe humanizma, ko je duh obrodil svoje najlepše sadove.

Po velikih bojih med Marijem in Sulo, Pompejem in Cezarjem, Antonijem in Oktavijem — humanizem Avgustovega veka. Po sporu med papeštvom in cesarstvom, po municipalnih in fevdalnih navzkrižjih v italijanskih republikah — renesančni humanizem. „Pesnikov lovor“, je dejal Diderot, „rad namaka svoje korenine v kri.“ Po vseh velikih krvavih prevratih pride doba, ko človeško čudo zadošča ljudem za nekaj časa. Njih obilno, trdo izkustvo glede smrti, žrtve, slave, strahu, trpljenja se jim zdi neizčrpno in sega dovolj daleč, da zadovolji celo njih žejo pa tajinstvenosti.

Toda mir leta 1918. ni prinesel nekdanjega življenja in vpričo nas se je sesul stari svet. Prej nego o vplivu vojne je zato treba govoriti o vplivu povojnih dogodkov. Vse domneve glede miru — mir so nekam megleno istovetile s tišino in srečo — so ostale na lažeh. Sam nauk vojne se je skrčil na en pojem: da namreč posameznik in njegova pravica do svobode — malika 19. stoletja — ne pomenita nič več in da sta po 52 mesecih strogorednosti, cenzure, brezpogojne pokorščine izšla domala uničena. Ali nauk povojne dobe je mnogo bitnejši, korenitejši. Strniti se dá v to staro formulo, ki pa se je mahoma zablistala, postala nujna: nič ni večnega in morda ničesar ni.

Razsvetlitev 1914. leta je nudila sliko trdnega, ustaljenega sveta, ki se je komaj čutno gibal po počasnem razvoju. Osvetlitev 1918. leta pa je nenadoma vsem razodela nestanovitnost tega sveta, nestanovitnost zapadne omike kakor vseh drugih, nestanovitnost vsake združne uredbe, moč nasilja, prezir človeškega življenja, okrnitve, ki so bile prizadete sami osnovi duhovnega življenja. Predvojni statični svet se je nadomestil s podobo vesoljne gibljivosti.

Že nad pol stoletja je Zapad živel v relativnosti — sicer spojeni z idejo o napredku — ter ji naposled priznaval toliko veljave kakor absolutnosti. Ob svitu vojnih in povojnih preokretov pa se je relativnost pokazala v vsej svoji negotovosti: podvržena neprestanim in včasih srepim premenam. Carstva so se rušila, revolucije zmagovale, novi narodi vstajali, stari se prerajali. Odtod bojazen in dvom duhov, ki jim je bila na mah vzeta pravica in moč predvidevanja. Odtod ta neposredna oblika reakcije, kakršna je bil dadaizem, zametujoč celo princip istovetnosti (*a* ni *a*). Odtod hlastanje za vsemi oblikami mišljenja in umetnosti, ki so se ujemale z občutkom nestalnosti sveta, omogočale dajati nekak pomen tej gibljivosti, jo prenašati v usvojljive pojme in v življenjska pravila.

Te oblike mišljenja in umetnosti so bivale že prej. Večinoma so nastale pred letom 1914. in v tem smislu smemo reči, da vojna ni ničesar ustvarila. Celo vplivale so na duhove. Vendar pa so jih na eni strani pobijali nasprotni vplivi, na drugi strani pa so same učinkovale zgolj v drobcih.

Dostojevskij, Freud, Bergson, André Gide, Pirandello, da navedem samo nekatere njih, katerih dela so po letu 1918. dobila simboličen obraz, so bili znani dolgo pred 1914. Toda Nietzsche, Tolstoj, Anatole France, Barrès, Maurras, Romain Rolland. Kipling, d'Annunzio, Péguy niso bili nič manj ali pa so bili še bolj. Kar se je v različnih področjih zahtevalo od teh poslednjih, je bilo zlasti junaško tolmačenje življenja. Svet se je videl vsakdanji, življenje enolično in malenkostno; povprečni človek je čutil potrebo, da bi sam sebe prekosil, da bi si našel motivov za delovanje. In kolikor se je udeleževal, se je Bergsonov in Gideov vpliv udeleževal takrat v tem herojskem in aktivnem smislu. Bergson je učil iti preko razumnosti, občutiti življenjski pogon. Gide je učil slično Nietzscheju raztrgati vse verige, uveljaviti se.

To je bil odgovor na vprašanje, ki ga je mladina do 1914. stavila svojim učiteljem: „Kako naj ravnam? Kako se vedem v družbi? Naj li zmaga osebno stališče ali naj se pokorim skupnim pravilom? Naj se žrtvujem ali odrečem žrtev?“ Vse predvojno gledališče meri na vedenje.

To tragedijo delovanja je vojni požar nadomestil s tragedijo spoznanja. „Kaj je človek? Kaj življenje? Kaj je svet? Čemu živimo?“ Ne človek, ne življenje, se zdi, se ne moreta več objeti v umske okvire. Kar je bilo logično, ogrodje za mišljenje ali osebnost, se drobi. Od doktrin, od umetnin si ljudje pridržujejo samo to, kar razodeva nestalnost.

Od Bergsonovega učenja pomnijo sedaj obenem nekakšen dinamizem in občutek trajnosti, njene nepovratnosti, neprenehljivega potekanja

stvari. Freuda, ki so ga dotlej zanemarjali, kličejo na plan: kar je Bergson imenoval umsko, prostorno, to naziva Freud zavestno; kar je Bergson imenoval življenjski pogon, to nam daje Freud pod imenom *libido* in jo stavi v nezavestnost, ki po njegovem zatrdilu skoraj diktatorsko vpliva na naše čustveno življenje. Proust in Pirandello kažeta, kako se človeška oseba neprestano spreminja pod vplivom časa in razmer; oba kažeta tudi neprenehljivo učinkovanje nezavestnosti. Proust se vprašuje, ali zveznost človeškega „jaza“ ne zavisi zgolj od neprostovoljnega spomina. Pirandello slika življenje, drobeč zaporedoma vse oblike, v katere ga oblači človek, da se ga zavé.

Gide pa prenaša to premičnost z dušeslovnega torišča na нравstveno in jo sistematizira: človek bodi vedno na razpolago, prost družinskih ali družabnih obvez; dejanju ni plačila, izbire ni, priznava zgolj vnemo, išče le polnoto trenutka.

Dostojevskij dobi svoj evropski obraz, se pokaže kot oni, ki je sprožil nepokoj, učil, da imajo vsa čustva dvojno obličje, da so dvovalentna, jih razkrajal, kakor razkrajata osebnost Proust in Pirandello.

Iz vseh teh nauk sledi ne le to, da nobena reč nima obstanka, temveč tudi to, da vse lahko hkrati biva, in slednjič to, da je naš um zgolj uborna lučka na naši površini, gibála naših dejanj, naših čustev, naših bitij pa so zagrebena v naši podzavestnosti, prepojena s spolnostjo, ter se — kakor jedro nas samih — umikajo umujoči pameti.

Vsi ti nauki pa so se strinjali z obličjem sveta v letu 1918.... in vplivali na sledečo jim literaturo dvoma, nepokoja in zanikanja.

Leto 1918. torej res označuje pričetek slovstvenega razdobja — če ne dobe — in kakor je videti, tega danes nihče ne taji. Prej pa bi kdo oporekal, da se je to razdobje nehalo leta 1930.

II

Seveda je to težko dokazati. S strogega stališča je stvar očitvidno netočna, tako svojevoljna kakor vsaka delitev časa. Vendar pa se ne dá tajiti, da je bilo leto 1930. skoraj na vseh področjih odločilno: revizionizem je napravil svoj prvi veliki naskok, pritisnila je svetovna gospodarska kriza, ruski *dumping*, problem evropskega sodelovanja se je določno in točno izrekel, govoreči kino je prestrl Evropo s svojim valom. Sicer bi v slovstveni stroki zamen iskali tako sijajnega pojava, kakršen je bil 1830. *Hernani*. Toda mogoče je to čas, ko skupno uveljavljanje nadoomešča poedinčevu, in v tem smislu nastop govorečega kina nemara ni manj pomemben dogodek nego pojav romantične drame.

Obdobje od 1918. do 1930. izkazuje takó književno kakor denarno inflacijo. Umske motnje namreč potekajo vzporedno z gospodarskimi, pokoré se enakotrajnim sunkom in omahom.

Padec franka se je skladal z razvrednotenjem npravstvenih dobrin, zlasti pojma osebnosti. Na mestu predvojne osebnosti-zlata si imel le še osebnost-papir, čigar vrednost se je dan na dan nižala. Ko se je dvigala cena vrednostnim papirjem, je rasel ugled slovstvenemu veleumu. Danes, ko novi zlati frank predstavlja samo majhen odlomek svoje predvojne vrednosti, je pojmovanje osebnosti na potu boljšanja, a še ni prebolelo vseh izgub. Na drugi strani se je deflacija „genija“ izvršila brezobzirno ter ugonobila mnogo žrtev.

„Toda po katerih znakih“, poreče kdo, „naj spoznam npravno in književno uravnovešenost leta 1930.“

Mnogo jih je. Najprej odpor proti vsem — pisateljem in mislecem —, ki so bili izbrani za mojstre leta 1918. Odpor se izraža bodisi z opuščanjem, z naglim padanjem zanimanja, ali pa še večkrat z novim tolmačenjem dela. Pri Proustu n. pr. se rušilec osebnosti umika pesniku, ki daje človeku umetniško ustvarjanje kot razlog za obstanek. Gide ne stopa več v ospredje kot pokončevalec morale, pač pa kot humanist, „novi Goethe“. Te premene v tolmačenju razodevajo preokret duhovnega zanimanja.

Za tragedijo spoznave prihaja epopeja vzpostavitve, uveljavljanje novega humanizma.

Vojna nas je silno pretresla. Zmeda po njej je bila velika. Dvanajst let ni bilo preveč, da smo preboleli krizo dvoma, toda po teh dvanajstih letih se — kakor vselej po močnih pretresih — novi človek zopet zaveda samega sebe.

Drugo znamenje ustalitve v letu 1930. je nenadna presahnitev izvirnosti. Zaman boš med začetniki iskal nekaj takega, kar so bili malo let po premirju hrupni nastopi mož kot Morand, Montherlant, Drieu de la Rochelle, Giraudoux, Mac Orlan, Mauriac, bliskovita slava Proustova ali Valéryjeva, da ne govorim o skupini, ki bo morebiti dala tej dobi osnovno in najtrajnejšo barvo: o surrealistih.

„Mladini“ se spet postavljajo v vrsto in širijo gaz, ki so jo utrli starejši. Razbrzdana izvirnost, ki se je pojavila po vojni, se umika manj pretiranemu pojmovanju umetnosti. Zahteva po *brezpogojni izvirnosti*, ki je pravilo v vseh razburkanih periodah, se stopnjevito opušča (ta pojem *popolne izvirnosti* v umetnosti je bil privesek pojmu *absolutne vrednote* v gospodarskih zadevah, zaradi katerega so ljudje ob času finančne negotovosti zamenjavali papirne franke za bisere ali zemljišča).

V dobah zmešnjave ima umetnik le tri poroke: svojo iskrenost, svojo spretnost, svoje duhovno bogastvo ali svojo domišljijo. Odtod literatura samih srčnih izlivov, potem samega estetstva in igranja, tretja neizčrpne analize, preobilice podob in ideologije. To se je dalo ugotoviti že leta 1918. Te dobe, ko človeški stroj proizvaja na debelo, a brez nadzorstva, ko vse prenapitane zmožnosti delujejo vsaka zase, neznansko, so potrebne in plodovite. Odlagajo ilo, iz katerega naslednja doba dolbe bolj „klasične“ like. Stremljenje po iskrenosti se tedaj zamenja z iskanjem gotovosti; misel virtuoznosti se umakne dovršenosti, pojem bogastva pa izbiri, ravnovesju, sintezi, stvaritvi. Drugače povedano: posameznikove, osebne vrednote se umikajo splošnim, stvarnim vrednotam. Izdelani produkti zrele dobe prednjačijo samorodnim proizvodom mladosti.

Osuplost in groza, ki jo je povzročil polom 1918., navdušenje in bojazen zbog narodnih ali revolucionarnih zgradb se je polagoma umaknila manj strastnemu pojmovanju. Naj gre za novo porazdelitev Evrope, za sovjetsko Zvezo ali za fašizem, po desetih ali več letih so dobili resničnost, ki je treba računati z njo. Mit o samoodločbi narodov, mit o proletarski prekuciji, narodno-državni mit so se utelesili in zato izgubili svojo mitično vrednost. Lahko jih sprejmete ali se borite proti njim, poskušate uganiti njih bodočnost — to niso več idejne vzmeti, to so politični in družabni problemi, ki se nudijo za proučevanje ali za posnemanje, ne več za vznichenje. Drugače rečeno: nehali so biti pesniška snov.

Leto 1930. je pokazalo celo vrsto novih realnosti, ki se sicer še ali že mestoma majejo, vendar se vobče držijo. Pozitivne bitnosti se že zdaj nudijo inventarju in so s tem, da so se obistinitile, odrinile v preteklost — ali v bodočnost — skupino pojmov, najprej pojem posameznikovih pravic, ob katerih smo živeli leta 1914.

Če se povzpne na zgodovinarjev vidik, se vsekakor opravičeno vprašamo, je li vojna v svojem razmahu in svojih obnovah imela toliko pomena, kolikor se nam je morda zdelo ali se nam še zdi.

V duhovnem področju smemo glede njenega učinkovanja na življenje primerjati vojno in njene posledice z uvedbo helenske prosvete preko Rima na Zapad, s krščanstvom, z renesanco, s protestantstvom, s francosko revolucijo? Ali pa je bila vojna zgolj postojanka v zgodovinskem razvoju, ki ima svoje izhodišče v mašinizmu? Kapitalizem in socializem sta bratski lici mašinizma in nasprotstvo med njima je gotovo manj korenito, nego se kaže na pogled.

Ovladanje ali premaganje strojstva, oblikovanje duhovnega nauka, ki naj ga izpopolni, morda premaganje nasprotja med poedincem in družbo, takšna naloga se danes nudi vsem, učenjakom, mislecem, umet-

nikom. Odpor proti američanstvu in proti konformizmu, ki je bil med ostalim značilen za lansko leto (Duhamelov *Scènes de la vie future* in *Musée* Julesa Romainsa sta presenetljiva zgleda zanj), se strinja z iskanjem vsekrivca in namiguje na nova vprašanja, nova vrednotenja, nove mite, ki se bodo rodili iz razglabljanja o strojstvu. Nemara tudi na opredelbo novega klasičnega človeka.

Posameznik, osamljen, ločen od svojih vrstnikov z neprodušnimi stenami, bo zahteval, že zahteva možnosti za združevanje, sen skupnega verovanja, razbija edinico, kamor sta ga zaklenila Freud ali Proust, izteza roke proti enakim vrstnikom, se hoče včlaniti v skupino, ki pa naj ga vendar ne zabriše popolnoma. Problem o posameznikovih pravicah in o pravu kolektivnosti, drag Rousseauju, se stavi v novi obliki: poedinec trpi radi svoje osamelosti in trpi na drugi strani radi konformizma, ki mu je bil vsiljen od zunaj. Individualizem se je mogoče izživel kot nauk, ali ostal je kot dejstvo, ki ga ne moremo zanemariti. Poedinec zahteva vesoljne vere, kateri bi se posvetil.

Brunetiére je govoril o *prehodnih dobah*, Péguy je ločil v zgodovini *periode* — faze nereda, priprav ali razkroja — in *epohe*, ugodne za razcvit velikih sistemov in velikih del. Leta od 1918. do 1930. kakor da res kažejo značaj zaključenega kroga, *prehodne dobe* ali *obdobja*. Zato se mi je videlo zanimivo, nemudoma zabeležiti, čeprav morda s hudimi pomotami v perspektivi ali v sodbi, nje splošno črto in poglavite pojave.

(Z avtorjevim dovoljenjem poslovenil A. Debeljak.)

KIKLOP

SATIRSKA DRAMA — EURIPIDES

(POSLOVENIL FR. BRADAČ)

Kakor znano, je tragedija, katere stvaritelji so bili stari Grki, vznikla iz zbarske poezije, in sicer iz mimetičnega ditiramba, ki je bil zbarska pesnitev, namenjena prvotno v čast bogu Diónysu. Ta ditiramb je črpal snov iz junaške pripovedke in je zato tudi vsebina ne le najstarejše, temveč vse tragedije 5. in 4. stoletja vzeta iz junaške pripovedke v obliki, ki jo je dobila v epu in v zbarski liriki. Ta ditiramb so peli med bujnim plesom sátiri, razposajeni demoni plodnosti s konjskimi repi in konjskimi ušesi, pod vodstvom očeta Silena s kozjo brado in drugimi kozjimi atributi. Silen je bil torej *tragos* (kozel), po njem so se imenovali sátiri, ki so v zboru plesali in peli, *tragodoi* in po njih *tragedija*. Iz tega ditiramba se je kmalu razvila satirska igra ali satirska drama, ki je prikazovala vesele dogodivščine iz junaške pripovedke. Snov sama, to je

odlomek iz herojske pripovedke, je dala povod, da so razen sátirov in Silena nastopale še druge osebe iz herojskega ali božanskega sveta. Zaje-manje snovi iz junaške pripovedke pa je sčasoma privedla pesnike na misel, da bi mogli razen veselih dogodkov prikazovati tudi resno snov pripovedk. Z resno, vzvišeno snovjo pa je bil zbor v živalski maski nezdržljiv in — pravi Arnim v svojih Akademskih predavanjih — nekemu pesniku je prišla misel, da je postavil zbor namestu v sátirskem v kakem drugim kostumu.

Ker pa je bila i sátirska igra i poznejša tragedija del Dionysovega bogoslužja, sta tradicija in svetost kulta ohranili tudi še pozneje sátirsko igro, in sicer tako, da se je po treh tragedijah vsakič uprizorila tudi po ena sátirska drama vesele, nagajive vsebine za oddih živcev, ki so se po napetem, tragičnem dejanju tragedij zopet odpočili.

Da pokažem, kakšne so bile te sátirske drame, sem prevedel Euripidovega Kiklopa, edino sátirsko dramo, ki se nam je ohranila popolna. Na prvi pogled je čudno, da se je med tolikim številom Euripidovih tragedij ohranila samo ena igra te vrste. Če pa premislimo vse, kar vemo o Euripidu, ki je bil za svojo dobo popolnoma moderen človek, ki bi se bil rad otresel celo junaške pripovedke, na katero ga je vezala tradicija, ter ustvaril namestu stare tragedije, sloneče na junaški pripovedki, moderno občansko dramo, in če upoštevamo dejstvo, da je že enkrat namestu sátirske igre postavil za sklep trilogije nekako „veselo tragedijo“ Alkestido, bomo pritrdili M. Pohlenzu (*Die griechische Tragödie*, 1930, str. 241.), ki meni, da je Euripides sploh često uprizarjal namestu sátirske igre tragedijo v stilu Alkestide; ker se je njegova narava upirala sátirski igri. V podkrepitev tega nazora navaja Pohlenz dejstvo, da je bilo med 74 pristnimi Euripidovimi dramami, ki jih je imela še aleksandrijska biblioteka, le sedem sátirskih iger.

Snov sátirske drame Kiklopa so Odyssejeve dogodivščine pri kiklopu Polyfemu, ki so nam znane iz Homerja.

Beseda kiklop pomeni v grščini „okroglookega“, orjaka z enim samim očesom sredi čela. Dve predstavi o kiklopih poznamo. Pri Hesiodu (v Theogoniji) so kiklopi sinovi velikani matere Zemlje, ki jih je oče pahnil v Tartaros, odkoder jih je rešil šele Zevs; v zahvalo mu kujejo bliske in strele. Pri Homerju so kiklopi orjaki, ki bivajo na daljnem zapadu v jamah, vsak zase s svojo ženo in otroki, in se ne menijo drug za drugega, pa tudi za bogove ne. Polyfemos je po Homerju tak orjak; stanuje v svoji špilji, a brez žene in otrok. Hrani se z mlekom ovac in koz pa tudi z mesom; posebno mu gre v slast človeško meso. Vina ne pozna, zato se hitro upijani, ko mu Odysseus ponudi vina.

O s e b e.

Kiklop Polyfemos.

Odysseus.

Silen.

Sátiri, Silenovi sinovi, tvorijo zbor.

Prizorišče: Pobočje gore Etne z ogromno votlino.

Silen (*pospravlja pred votlino*).

Diónysos, zbog tebe tisoč muk
trpim zdaj in sem jih trpel že mlad:
najprej, ko Hera ti je um zmešala
in si ušel rednicam, gorskim vilam,
nato, ko si z Giganti se boril
in sem ti stal ob desni — zvest pribočnik:
Enkéladu prebil sem s kopjem ščit
in ga usmrtil. Ampak — ni le sèn,
kar pravim? Ne! Pokazal plen sem Bakchu!
Še bolj ko tákrat pa trpim sedaj.
Ko zvedel sem, da je poslala Hera
svoját tyrenskih gúsarjev nad té,
da bi prodali te neznano kam,
odpluli smo z otroci te iskat.
Sam sem na krnu zgrabil za krmilo
in pot ravnal dvoveselnemu brodu,
sinovi pa sedeli so pri veslih;
šumelo je, kipelo sinje morje.
Tako smo te iskali, gospodar.
Blizu Maleje pa se je zagnal
nam v ladjo vzhodni veter in jo treščil
na skalo Etne, kjer po jamah pustih
živé sinovi morskega bogá,
kiklopi enooki, ljudožrci.
Njih eden nas je ujel, zdaj smo mu sužnji.
Polýfemos se zove mož, ki mu
hlapčujemo. — Prej smo služili Bakchu,
a zdaj smo hlapci divjega orjaka.
Sinovi moji mladi mlade janjčke
pasô po gorskih bregih in višinah,
jaz pa doma z vodó korita polnim,

pometam tole jamo in pripravljam
brezbožnemu kiklopu jed brezbožno.

Ta čas imam ukaz, da z grabljami
železnimi povsod lepo pograbim;
spodobi se, da v snažni jami sprejemem
gospoda Polyféma in ovcé.

(Zagleda sátire, ki ženó čredo domov.)

Tamle že moji fantje ženejo
črede domov. — Pa kaj je to? Zakaj
veselo skačete in plešete,
kakor takrat, ko v razbrzdánem roju
ste spremljali Diónysa k Althaji
med bujno pesmijo in zvoki lire?

*(Nastopi zbor sátirov, ki plešejo in prijazno nagovarjajo svoje
živali.)*

Z b o r. Očetov plemenitih sin

in vrlih mater sad,
kaj lezeš mi na rob pečine?
Glej, tukaj je zavetje,
in slatne trave na pretek!
In vode sveže imaš dovolj
v koritih pred votlino,
kjer ti bekeče mladi rod.
Le dalje, tam nikar, ajd, tú obiraj
obronka rosno travo!
Hej, čuj, drugače vržem kamen!
Naprej, naprej, rogač,
ovac vodnik, hlevar
kiklopskega pastirja!

Prepolno mleka vime imaš,
daj, da se nasesá
ti nežnih jagnjet zárod v staji,
ki ves dan spi; zdaj čaka,
kdaj prideš, in bekeče.
Le brž v prostorno stajo zdaj
in pústi sočno pašo
etnéjskih brégov in strmin.
Naprej zdaj, tam nikar, ajd, tú se pasi
na travnatem obronku.

Hej, čuj, drugače vržem kamen!
Naprej, naprej, ti spaka,
vodnica ovc in up
kiklopskega pastirja!

O, kje je Bakchos, kje je roj
bakchantinj s tirzom v roki?!
Tu bobni ne odmevajo
ob živih vodnih virih,
tu zlate kaplje vina ni,
ni Nise, kjer bi z nimfami
bakchantsko pesem pel,
opeval Afrodito,
kot z belonogimi bakchantkami
sem nekdaj jo lovil.
O dragi, ljubi Bakchos naš,
kje zdaj osamljen
stresaš svoje plave kodre?
Jaz, tvoj služabnik,
zdaj služim pri kiklopu enookem
in suženj blodim,
oblečen klaverno za kozla.
oropan tvojega prijateljstva.

S i l e n. Otroci, tiho! Hlapcem naročite,
naj črede seženó v votlino skalno!

Z b o r. Pojdíte! — A zakaj tako mudi se, oče?

S i l e n. Ob morskem bregu vidim grško ladjo;
glej, tamle se že bližajo veslači
z nekakim vojskovodjo! Okrog vrata
imajo prazne vreče in posode
za vódo — brez živil so kajpada.
Ubogi tujci, kdo so? Ne vedó,
kakšen trinog je naš gospod kiklop,
sicer bi v to negostoljubno jamo,
v kiklopsko žrelo to nikdár ne šli.
Ampak le tiho, da zvemó, odkod
prišli so semkaj v te etnejske gore.

*(Nastopi Odysseus in mornarji; s sabo nosijo prazne vreče in
vrče ter poln meh vina.)*

O d y s s e u s. Prijatelji, povejte, je-li kje
 studenec, da si žejo ohladimo,
 bi hotel li živil prodati kdo
 mornarjem bednim? — Čudno, zdi se mi,
 da smo prišli v Diónysovo mesto;
 zbor sátirov tu vidim pred votlino.
 Pozdravljam najprej najstarejšega.
 S i l e n. Pozdravljen, tujec! Kdo si in odkod?
 O d y s s e u s. Odýsseus z Itake, kralj Kefaloncev.
 S i l e n. Čvekač prekanjen, vem, kri Sísyfova.
 O d y s s e u s. Saj, saj, prav ta sem — a zakaj me psuješ?
 S i l e n. Odkod priplul si na sicilski breg?
 O d y s s e u s. Iz Ilija, iz bojnih stisk trojanskih.
 S i l e n. Kakó da nisi znal poti domov?
 O d y s s e u s. Viharji so nas s silo sem zagnali.
 S i l e n. Za Boga! Torej prav tako kot nas!
 O d y s s e u s. Je tudi tebe sila sem zanesla?
 S i l e n. Je, ko sem gúsarje zasledoval,
 ki nam Diónyssa so ugrabili.
 O d y s s e u s. Kakšna je zemlja to? Kdo biva tod?
 S i l e n. Sicilije najvišja gora Etna.
 O d y s s e u s. Kje mestno je obzidje, kje so stolpi?
 S i l e n. Jih ni. Gričevje brez ljudi, prijatelj!
 O d y s s e u s. A kdo tu biva? Morda rod zverí?
 S i l e n. Kiklopi v jamah, ne pod streho hiš.
 O d y s s e u s. Kdo je vladar? Imajo ljudovlado?
 S i l e n. Nomadi so; oblasti ne poznajo.
 O d y s s e u s. Séjejo žito? Od česà živé?
 S i l e n. Žive od mleka, sira in bravine.
 O d y s s e u s. Je znan jim trtni sok, pijača Bakcha?
 S i l e n. Kaj še! Vina in plesa ne poznajo.
 O d y s s e u s. So gostoljubni in prijazni tujcem?
 S i l e n. Ho, tujci so najslajša jim slaščica!
 O d y s s e u s. Kaj praviš? Da jedó meso človeško?
 S i l e n. Še vse, kar jih je sem zašlò, so snedli.
 O d y s s e u s. A kje je vaš kiklop? Je li v votlini?
 S i l e n. Odšel je. S psi loví zverjad po Etni.
 O d y s s e u s. Veš, kaj storiti, da odtod zbežimo?
 S i l e n. Ne vem, Odýsseus! Ampak vse bi storil.

O d y s s e u s. Nam treba je živil; teh nam prodaj!
 S i l e n. Razen mesa ni nič, kot sem že rekel.
 O d y s s e u s. Tudi meso bi nam vtešilo glad.
 S i l e n. No, kravje mleko je še tu in sir.
 O d y s s e u s. Sem ž njim! Nihčè ne kupi mačka v vreči.
 S i l e n. A koliko mi daš zlatá za to?
 O d y s s e u s. Zlatá ne, pač pa Bakchove pijače.
 S i l e n. Beseda sladka! Naša dolga želja!
 O d y s s e u s. Ta sok nam dal je Maron, božji sin.
 S i l e n. Ki sem ga péstoval v naročju svojem.
 O d y s s e u s. Sin Bakchov, da razločneje povem.
 S i l e n. Imaš na ladji še ga ali s sabo?
 O d y s s e u s. Tu, v temle mehu, starček, kar poglej!
 S i l e n. Za moje grlo tega je premalo.
 O d y s s e u s. To ni navaden meh, v njem vina je
 še enkrat toliko, kot se ti zdi.
 S i l e n. Prekrasen vir in čudovit zares!
 O d y s s e u s. Naj dam ti najprej kupo čistega?
 S i l e n. Sevé! Najprej poskušnja, pótlej kup.
 O d y s s e u s. Prav! Tu pri mehu je že tudi čaša.
 S i l e n. Nalij, da bom občutil, da sem pil!
 O d y s s e u s. Ná!
 S i l e n. Ojejojej, to je *prekrasen* vonj!
 O d y s s e u s. Ti *vidiš* vonj?
 S i l e n. Ne, ampak duham ga!
 O d y s s e u s. Pokusi, da ne boš zastonj ga hvalil!
 S i l e n. Te... te.. te... (*mlaska*). Že me vabi k plesu Bakchos!
 â — â — â!
 O d y s s e u s. Te je lepó pobožalo po grlu?
 S i l e n. Stopilo mi je v noge kar do nohtov.
 O d y s s e u s. Po tem se bo ravnala tudi cena.
 S i l e n. Pustiva zdaj denar! Kar meh odpriva!
 O d y s s e u s. Prinesi sira ali jagnjetine!
 S i l e n. Bom, bom! Kaj mar mi zdaj je gospodar!
 Za eno čašo, ki jo smem izpiti,
 bi dal makari črede vseh kiklopov.
 Naj z gladke skale vrže me v morjé,
 če le enkrat se ga tako nasrkam,
 da bodo obrvi težke mi ko svinec.

Bedak je, komur ni pijača vseč.
Iz vina se rodi razvratna strast
in bujen ples in vseh skrbí pozaba.
Zato si kupim sladke te pijače,
naj cmeri se potem kiklop neumni
in se solzí oko mu sredi čela.

(Silen odide v votlino po sir in jagnjeta.)

Z b o r. Čuj, malo se poménimo, Odysseus!

O d y s s e u s. Kakor prijatelji s prijateljem.

Z b o r. Ste osvojili Héleno in Trojo?

O d y s s e u s. In ves dom Prijamídov zrušili.

Z b o r. In ko ste to deklè dobili v roke,

ste pač si privoščili jo pošteno?

Od nekda j ji je eden bil premalo!

Gorela je kot panj, ta zapeljivka,
in rekla zbogom svojemu možičku,

Menelaju, ko je uzrla njega,

ki nosil tiste pisane je hlače,*

krog vrata pa ovratnico kot psiček.

Smrt ženskam! — le za mé ostani ktera!

S i l e n *(se vrača iz jame s sirom in jagnjeti).*

Ná, Odysseús, junak — cvet naših čred

in sira dobrega ogromne hlebce!

Vzemite in zdaj brž od te votline,

a meni vinsko kapljico pustite!

Joj! Tamle gre kiklop! Kaj je storiti?

O d y s s e u s. Po nas je, starec! Kam naj ubežimo?

S i l e n. Najbolje kar v votlino! Skrijte se!

O d y s s e u s. Strašen nasvet, ki nas poganja v past!

S i l e n. Ni strašen; mnogo skrivališč je v jami.

O d y s s e u s. Ne, tega ne! Saj bi še mrtva Troja

se zgražala, če bi pobegnil zdaj

pred enim možem, ko sem čestokrat

se meril v boju s tisoč Frigijci.

Če moramo umreti, umrimo častno

ali pa živi si rešimo čast.

K i k l o p *(nastopi z debelo gorjačo).*

Kaj je? Kaj pa pomeni ta objestnost?

* S tem je Paris označen kot barbar.

Zakaj ta hrup? Tu ne slavimo Bakcha,
saj tu ni cimbal, ni brnečih bobnov.
Kako je z jagenjčki mladički?
Ali sesajo pridno in veselo
gnetó se pod trebuhom svojih mater?
Je mleko že pripravljeno za sir?
No, kaj? Drugače palica bo pela,
da se bo jokál marsikdo od vas.
Kaj pa strmite v tla? Navzgor oči!

Z b o r. Glej, že smo k Zevsu dvignili oči
in zvezde gledamo, Oriona.

K i k l o p. Je že obed pristojno mi pripravljen?

Z b o r. Je. Le goltanec dobro si pripravi.

K i k l o p. Ste latvice mi z mlekom napolnili?

Z b o r. Če hočeš, célo kad ga lahko spiješ.

K i k l o p. Je ovčje, kravje ali mešano?

Z b o r. Kar ti diši, le mene ne pogoltni!

K i k l o p. Bog vari! Vi bi se mi še v želodcu
prevračali! Bilá bi bridka smrt!
Pa kakšno vidim tam druhal pred jamo?
So prišli sem tatovi, tolovaji?
Saj to so jagnjeta iz moje staje
in s protjem zvezana! In hlebci sira!
In plešec naš, Silen, je ves zabrekel,
ko da ga kdo po glavi je obunkal.

(V resnici je Silen zaripljen v obraz od preveč zaužitega vina.)

S i l e n. Oh, mrzlica me stresa, ves sem zbit.

K i k l o p. Od koga? Kdo poskušal je pesti
na tvoji glavi?

S i l e n. Ti-le tu, Kiklop,
ker nisem dal jim, da bi te okradli.

K i k l o p. Me niso mar poznali, da sem bog?

S i l e n. Saj sem jim pravil, ti pa so nosili
blagó iz jame, jedli sir, čeprav
sem branil; jagnjeta celó so kradli.
In rekli so, da bodo te zvezali
z verigo, dolgo vatle tri, čez popek,
iztrgali ti drob, po hrbtu zbili,
ti odrli kožo, privezali te

pod klop veslarsko in potem prodali,
da skale boš valíl, robótal v mlinu.

(Silen govori v zadregi nesmisel; stavki drug drugega izključujejo.)

K i k l o p. Zares? Kar pojdi in pripravi brž
mi mesarico ter nalóži butar.
Zakoljem jih; napolnim si trebušček,
pojém jih tople z ražnja, ne da bi
jih rezal po daritvenih pravilih.
Nektere skuham, druge pa si spečem.
Divjačina mi itak že preseda.
Dovolj sem se mastil z jeleni, levi,
zdaj mika me človeškega mesa.

S i l e n. Kaj novega ti po vsakdanji hrani
diši, gospod, kaj ne? Saj res že dolgo
ni bilo tujih gostov v tvojo hišo.

O d y s s e u s. Kiklop, poslušaj tudi nas zdaj, tujce!
Živil potrebni, smo prišli do ladje
sem k tvoji jami kot pošteni kupci.
Za čašo vina nam je hotel ta-le
prodati jagnjeta; dobil je vina
in dal jih je brez sile, prostovoljno.
Ni trohice ni res, kar zdajle trdi,
ko si ga ujel, da naskrivaj prodaja,
kar last je tvoja.

S i l e n. Jaz? Pogine naj!

O d y s s e u s. Če lažem — rad.

S i l e n. Rotim te pri Poseídonu,
očetu tvojem, in pri Trítonu,
Nereju, pri Kalipsi, Nerejadah,
pri ribjem rodu, pri morjá valovih,
najlepši vseh Kiklopov, ljubeznivi
gospod moj, da prodajal nisem tujcem
ničesar tvojega. Če lažem, bogme,
poginejo naj mi sinovi dragi.

Z b o r *(protestira proti taki zakletbi in vrne očetu enako).*
Na naš račun ne kolni! Videli smo,
da si prodajal; ako lažemo,

pogine naj nam oče, tujcem pa
krivic ne delaj!

Kiklop. Lažete! Zaupam
mu bolj kot Radamanthyju, ker je
pravičnejši od njega. — Pa odkod
ste sem pripluli, tujci? — Kdo, odkod ste?
Katero mesto vas je izgojilo?

Odyseus. Smo z Ithake, Kiklop, prišli pa smo
iz Troje, ki smo jo do tal podrli;
viharji morski so nas sem zanesli.

Kiklop. A — tisti, ki ste šli se maščevat
nad Trojo radi ropa zle Heléne?

Odyseus. Dà, tisti! Groza, kar smo pretrpeli!

Kiklop. Sramotna vojska, ki gre v Frígijo
čez morje radi ene same ženske!

Odyseus. To bog je hotel. Kriv ni tega človek.

Mi pa te prosimo, sin plemeniti
pomorskega bogá, odkrito govoreč,
nikar nas, ki prišli smo v tvojo hišo
prijatelji, ne ubij, nikar naj nas
ne zgrizejo zobje v brezbožno hrano!
Mi smo rešili očetu tvojemu
svetišča v srcu Grecije, gospod.
Svet, nedotaknjen je Tainarski rtič,
zaliv Malejski, srebronosne skale
Athene Sunijske, v Geraistu hrami;
sovražnega Heláde sramotenja
mi nismo odpustili Frigijcem.
Kar smo dosegli, v prid je tudi tebi,
saj bivaš po tokavah grške zemlje
pod ognjebljuvnim vrhom gore Etne.
Če ne upoštevaš teh razlogov, vedi,
da zakon je ljudem, sprejemati
prijegle brodolomce, jim dajati
darov gostinskih in obleke, ne pa
na raženj devati jih kot govedo
in si polniti ž njimi golt in trebuh.
Dovolj osiročila je Heládo
že zemlja Priamova, kri izpivši
junakov mnogih, ki so padli v boju.

O koliko je vdov, nesrečnih stark,
očetov sivolasih brez sinov!
Če zdaj še nas, ki smo ostali, spečes
v pregnusno jed, kaj bo potem, Kiklop?
Čuj me, ukróti svoj požrešni golt:
iz bogotajca bodi bogoljub.
Z grdo koristjo hodi kazen vštric.

(Dalje prihodnjič.)

OBZORNIK

SREČKO KOSOVEL IN MLADA GENERACIJA

Zdi se mi, da noben mlad slovenski literat dandanes prav za prav nima pravice govoriti o Srečku Kosovelu, ne da bi v začetku vsega izrekel težko obsodbo nad samim seboj ter nad dejanjem in nehanjem vsega mladega slovenskega literarnega rodu. Kaj bo v resnici z generacijo, iz katere smo? Ali smo samo za to, da bomo svoje dneve s prekrižanimi rokami preživeli po tesnih, zakajenih, dušičih prostorih in da bomo na tihem odmrli, kadar nam poteče čas? Ali smo samo za to, da bomo nekaj majhnih, smešnih zaljubljenih stisk izkričali iz svojega boleznega srca, pa da bomo ob vsem, kar se bo velikega in strahotnega, iz večnosti v večnost namenjenega zgodilo nad tem malim koščkom Evrope, ki ga imenujemo svojo domovino, ostali negibni in nemi kakor kamen? Ali smo samo za to, da bomo nekaj žalostnih pokrajin, nekaj pokvečenih obrazov in nekaj brezupnih minut iz tega časa ujeli na papir, da bodo nekoč učenjaki lahko z njega razbirali vreme nad tem delom sveta in pa bolno psihologijo človeka iz teh dni? — Vsa naša generacija, pa naj se že ukvarja s čimerkoli: s pesmijo, z novelo, z esejem, napravlja vtis človeka, ki stoji pred vrati, pa se ne more pripraviti in se ne more odločiti, da bi stopil čez prag. Tu je naša mlada literatura — tam sta življenje in čas; tu je dezertacija v samega sebe in pred samim seboj — tam so viharji, ki se zbirajo na obzorju. Ena sama je cesta skozi življenje in čas; toda kdor bi rad ubežal resnici tega dneva in tega sveta, njemu je odprtih tisoč steza. Ali bi se rad ogrnil v bleščeči plašč formalizma? Ali bi se rad skril v tempelj misterijev — in neznanega Boga? Ali bi se rad okopal v breznu svojega zavrženega solipsizma? — Brez konca je smeri, v katere se lahko zateče dezertar. Strahotno tragičen je razkol med duhovno hromostjo tega rodu pa brutalno realnostjo časa, skozi katerega gremo.

Od kod pa je v resnici doma ta ubijajoči razdor med nami in življenjem, ki prihaja z nami in se drami okrog nas? — Ali vam je že kdaj prišlo na misel, da je v narodu, kakršen smo Slovenci, prav za prav slednji duhovno izobraženi človek skoraj neizbežno obsojen na eno samo karijero: biti izgubljen sin? Narod, ki si nikoli ni znal zamisliti in ustvariti svojega političnega doma sredi sveta; narod, ki v svoji družabni strukturi nikoli ni premogel zatorčljive močne, razgledane in samozavestne meščanske plasti, da bi se mogla v njem nacionalna zavest razgoreti do tistega svetlega, plemenitega plamena, ki narodu

edini lahko da pravico do pobratimstva in do enakovrednosti z vsemi drugimi narodi pod solncem — ta narod je bil od nekdaj obsojen, da s svoje kmečke grude, iz svojih vasi pošilja sinove študirat v mesta, ki nikoli niso bila prav njegova in ki so bila zmerom skoraj samo majhne, bedne podružnice tuje volje, tujega duha — ali kakor se reče v teh dneh — tujega imperializma. Kod se naj je slovenski izobraženi človek okrenil po teh mestih, kam se naj je neki dejal? Ali mu je kdaj kazalo kaj drugega, kakor da je šel, odkoder ni več vrnitve? Otroci tega naroda so v svetu znali dosežati slavo in časti, ustvarjali so iz svojega duha, odkrivali so tajne človeka in stvari, s svojimi rokami so zidali svet — toda je mar kdaj vsaj trohica njihovega dela in slave kanila na srečo in zmago naroda, iz katerega so prišli? Bili so veliki ljudje, toda bili so za dni-narje in za hlapce na tujem. Je bilo mar kdaj za duhovnega človeka mesta doma, če ni maral za dninarja na tuje? Imeli smo Trubarje, Prešerne, Levstike, Cankarje. Mar niso bili samo besedniki iz nič v nič, mar niso bili samo glas vpijočega v puščavi? Bili so veliki ljudje, ki niso marali nobene druge karijere, kakor da so popravljali streho domu svojega lastnega naroda — toda ali so bili lahko kaj drugega kakor izgubljeni sinovi? Je bilo mar kdaj prostora zanje na zemlji, iz katere so bili, je bilo mar kdaj odmeva v tej deželi na njihov klic, je mar njihov glas kdaj dosegel človeka, od katerega so bili doma? — Težka je kulturna dediščina, ki jo mora slednja nova generacija pri nas prevzeti na svoje rame, pretežka, sedemkrat pretežka je ta dediščina v dneh, ki jih prebijamo danes, za rod, ki je slaboten in izmučen kakor naš.

Po Trubarju, po Prešernu in Levstiku je Ivan Cankar pomenil prvo veliko, revolucionarno srečanje, ki ga je napor slovenskega duha doživel z življenjem naše množice. Človek bi bil upal, da bosta po izgoritju tega velikega življenja borba in delo precej lahka. Toda v tem dobrem desetletju, ki nas loči od njegove smrti, so stvari napravile silen, nasilen korak nazaj. Niti Cankar sam ni mogel doživeti nobenega večjega trumfa, kakor da je sredi borbe pal. Po njem je ostal naš svet razbit, kakor morda do danes še nikoli ni bil. Čas, ki se je razlegel čez nas, je zastavil probleme, kakršnih ni bilo treba reševati še nobeni generaciji doslej. In generacija, ki bi jih morala rešiti, je bila že skoraj v kali ubita od pez in od nasilja, ki smo jih bili deležni v teh zadnjih desetletjih. Umetnik je že sam od sebe zadosti nebogljen, umetnik mora nositi v sebi dušo iz najtanjših nitk — in takšnemu človeku se je težko prebiti do sveta in do stvari. Naša generacija je z vsem, v čemer se je manifestirala do danes, izpričala svojo notranjo ceno pred Bogom in ljudmi — toda do vstopa v areno dneva in življenja se vendarle ni mogla prebiti. Srečko Kosovel pomeni med nami edinega človeka, edino življenje, ki je dalo iz sebe semena, da bi mogla kdaj iz njih še rasti naša bodočnost.

Zdi se, kakor da danes še skoraj nihče ne more do dna razumeti tega mladega življenja, ki se je razgorelo in izkrjavelo tik ob mejniku dveh najtežjih dob, kar jih je kdaj moral prebiti ta narod in to človeštvo: dobe, ki je pravkar odmrla za nami, in dobe, ki se pred nami še ni prav začela. Težko je najti človeku svoj prostor sredi sveta. Vse polno stvari je v njem, ki so morale umreti, vse polno stvari je v njem, ki jim nikoli ni dano, da bi živele. Iz tihega, dobrega kraškega miljeja je prišel Kosovel, kakor smo iz podobno dobrih, tihih miljejev vsi doma, ob knjigah, ob življenju, ob zastrtih razgledih,

kakršni se mlademu študentu lahko odpirajo v Ljubljani, tem najbolj slovenskem mestu, je polagoma rasel v človeka. Toda resničnemu človeku se pač nikoli ne posreči, da bi pozabil grenki vonj zemlje, po kateri so se izprehodili njegovi prvi otroški koraki, in bedno tragičnost ljudi, od katerih so mu nekoč prve besede zazvenele na uho. Tih in sam je Kosovel doraščal, ko so ob koncu svetovne vojne čez Ljubljano in našo deželo završali viharne dnevi nacionalnega preobrata in ko so s tem preobratom vred začele poganjati prve klice socialne revolte našega malega človeka. Kosovel je bil takrat majhen, zelo mlad realec s široko odprtimi očmi, v njegovi otroški duši je gorela vera, da lahko vedno cvetoča roža poezije odreši človeka in človeštvo, in s tihim prezirom v svoji beli duši je šel mimo stvari in idej, ki so se takrat s hruščem in truščem razkričavale po ulicah. Potem se je polagoma unesel vznemirjeni čas, skozi sivo atmosfero so se ostro zarisale konture nove resničnosti. Kdo izmed ljudi, ki so na svoje oči gledali ta čas, se ne spominja peripetij, ki jih je na dnu svoje duše skoraj slednji kulturni naš človek prebijał takrat? Kosovel je bil toliko trden sam v svojem — saj je bil s skalnatega Krasa doma —, da ga nasilni revolucionarni veletok po preobratu ni mogel že kar tako odnesti s seboj. Bil je pač eden tistih močnih ljudi, ki znajo biti tudi tako nebolglijeni sami pri sebi, da morajo v svojih dušah še mnogo opraviti in urediti, preden se lahko napotijo, da bi šli reševati in urejati ves svet. Samoten in tih se je prebijał skozi sive, težke zidove mesta, v katerem je moral rasti, samoten in tih je šel skozi te viharne dni, samoten in tih je neprestano brinjeve grme, kraške večere in kraškega človeka na dnu srca nosil s seboj, samoten in tih je neprestano veroval, da se bo polagoma že našla pot, po kateri se bo nekoč lahko še vrnil k luči, ob kateri se je prižgalo njegovo življenje. Ali se spominjate, kako je prva leta po vojni svet prekipel človeškega, socialnega in političnega optimizma? Ali se spominjate, kako je vsa ta prenavdušena vera človeka in naroda potem razočarana okamenela pred brutalnostjo resnice, ki je prišla? Kosovel ni bil eden tistih šibkih ljudi, ki se lahko na svetu samo razočarajo; ko se je resnica razodela njegovim očem, je razbil kristalne gradove, ki jih je znala graditi njegova čudovita duša, in se je šel s človekom, ki je stal zraven njega, bit za ta kamen in za ta kruh. Srečko Kosovel, to čisto dete križanega, plebejskega Krasa, ta prezgodaj odrasli, v večno lepoto zasanjani poet iz svetle in bele Ljubljane, ta Srečko Kosovel je takrat oblekel plašč in je šel iz hiše, da se pomeša in da polagoma utone med črno, brezimno množico, ki se je šla tedaj bit za svobodo in za kruh. Ali kdo ve, kako je človeku, ki je sam v sebi že sezidal svetel, jasen svet, po katerem bi lahko živel — ali kdo ve, kako je temu človeku pri duši, kadar se mu vsa živa spoznanja in vse dobre vere sesujejo v nič? Srečko Kosovel je odvrget od sebe, kar je imel, in se je praznih rok in z zlomljeno dušo dal med milijon ljudi, ki so bili skoraj prav tako praznih rok in zlomljenih duš kakor on. O, tudi on je imel še marsikaj, kar bi bil lahko upal — toda te svoje upe je pokopal na dno srca in se je zarekel, da bo poslej upal in veroval samo, kar bo upal in veroval ves ta milijon. Nihče ne ve, kako neskončno težko se je človeku prebiti po tej poti od svoje izgubljene izolacije nazaj k vsem svojim ljudem. Kosovel je od konca do kraja preromal to pot, Kosovel se je vsega dal času in stvarjem in tako je Kosovel z vsem svojim delom in življenjem stopil na čelo mladini, ki se danes ali jutri pojde bit za novo obliko sveta.

Ali je že prišla generacija, ki bo premogla zadosti volje in moči, da bo izpolnila dediščino, ki je ostala po njem? Ali med nami in v nas že rase človek, ki bo s srcem, z mislijo in z rokami lahko tako zajel in premaknil stvari, da se bo polagoma izravnilo, kar je narobe? — Težek je čas, skozi katerega gremo, in plah in šibek je rod, ki mora ta čas nositi na ramenih. Vsa naša velika upanja so na obzorju, nobenega velikega nemira ni v nas. Toda se mar kdaj lahko kaj strašnega pripeti s svetom pa s človekom in z narodi na njem? Vse, kar živi zdaj, bo moralo polagoma umreti, in vse, česar še ni, bo danes ali jutri poklicano v življenje. Svet, skozi katerega gremo, je star in siv in je že skoraj umrl, dnevi ugašajo pred našimi očmi, kakor da zahajajo tisočletja. Težka in neskončna je minuta, v kateri smo. Toda si mar človek lahko kdaj želi druge domovine kakor tiste, ki jo ima? Si mar lahko želimo, da bi bili kje drugje doma kakor v teh sivih, uklenjenih dneh? Tu smo, tu se moramo prebiti, ne smemo, nikoli ne smemo kloniti pod pezami. Vsaka generacija ima samo enkrat svoje postojanke pod solncem, vsaka generacija lahko samo enkrat zakraljuje življenju, vsaka generacija mora enkrat napasti ves svet. V delu in življenju Srečka Kosovega, človeka, pesnika in borca, bi lahko naša generacija črpala skoraj ves svoj program. Ali ga bo marala črpati? Ali se bo marala biti zanj zoper ves svet?

Težko je narekati, kako se bodo zgodile stvari. Toda jaz mislim, da danes niti človeku, ki ne more kdovekaj upati, ni treba, da bi čisto obupal. V zgodovini je že tako: kadar človek dezertira, takrat se stvari kar same začenejo goditi. In skoraj vseeno je, ali bo naša generacija dezertirala ali pa se bo šla bit: danes ali jutri nam bodo prav brez dvoma sijali dnevi, ki jih je sanjal in za katere je dal zadnjo kapljo krvi iz svojega srca Srečko Kosovel.

L. Mrzel.

OB ZAČETKU GLEDALIŠKE SEZONE

Slavka Gruma „Dogodek v mestu Gogi“ je brez dogodka, a prav to naj bi bil dogodek. Vzdušje, ki ga je pisatelj naslikal z vso barvito nebarvitostjo različnih psiholoških izmaličenosti in nabreklosti, dojmi preveč bolno, preveč groteskno in mrko, manj pesniško prepričljivo, čeprav zanimivo. V lutkaste maske zverženi obrazi ljudi strme v svoje prazne usode bolj groteskno kakor pa „figurine v sejmski streljarni“. Osnova drame in razpoloženjski vonj okolice v njej sta zrasla iz novelističnih prvin. Pozorišče, opozarja pisatelj v uvodni opombi, naj bi bilo „del mesta Goge, kjer so svoječasno morala stati mestna vrata“, a ne stoje več. „Zelo malo ljudi še mora biti po hišah“, opozarja nato, „izvečine so že opustili (!) življenje. V kaki sobi gotovo visi obešenec, že ves zaprašen in orumenel — —.“ „Stanovalci teh sob“, razmišlja kesneje, „ne hodijo mnogo na prosto, odhajajo samo še po neizbežnih (!) poslih — —.“

Teh stanovalcev mrakotnih sob pa ne veže med seboj tudi nikakršna vsebinska vez. Negibno strme iz pisateljeve zamisli in s svojimi izpovedmi rišejo milje, ki se kljub krčeviti napetosti ne more sprostiti. Spričo te zakrknjenosti okolice celo jasna Zolajeva ljubavna zgodba razpade in okrne. Vse misli, vsa nehanja prebivalcev Goge so vzniknila zgolj iz neizživetih seksualnih slasti in erotičnih poželenj, ki se razgorevajo v blaznenjih (Julijo Gapit), nenormalnih razbolevalnih (grbavec Teobald) in vzdihovanjih (pisar Klikot). Halucinacije

(Julijo Gapit, Tarbula in Afra in prikazen umrlega naddavkarja), perverzna in bolna odrevenevanja (Gapit, Afra in stara žena, Otmar Prelj, Klikot), prebujanje sluzastih sanj (Hana) in razkrivanje duševnih mrakot spominja vse bolj na zdravniške ordinacijske sobe, na blaznice in zavode za umobolne, kakor pa na eminentno pesniška spoznanja in oblikovanja. Neprestano se čuti iz besedila, kako je bedel nad temi liki psihijater, zdravnik za duševne bolezni, kako je pazljivo zasledoval razvoj že naprej z diagnozo spoznanih dejstev bolnikovega duševnega življenja.

Življenje v Gogi je tedaj okrnjeno, izmaličeno, raztrgano, vonja po morečih, neizživetih strasteh in slasteh. Obzorja ljudi so ozko zaslonjena v prisluškovanja svojih razdrtih čutil, v vedna prebujanja novih erotičnih teženj in hlepenj. Drug ob drugem čepe ti prebivalci mesta Goge, vsak s svojo posebno boleznijo, in meditirajo vase. Prav tako je tudi z dramo, ki nima nikakega hotenja ali dejanja, ampak zgolj namen, orisati neko bolno vzdusje, ga čim bolj ponazoriti in razkazati. Edina nit dogajanja je ujeta v Zolajevi noveli. — „Dogodek v mestu Gogi“ pa je kljub temu delo čutečega duha, ki ume mimo posameznih diagnoz graditi tudi tu in tam na primarnih elementih človeških čustev in občutij. Čeprav je „Goga“ predvsem plod pisateljevega intelekta, je vzdusje v njej tako močno in plastično narisano, da daje delu prav ono neko posebno pesniško vrednoto in vrednost, zavoljo katere ne bi smela uprava z igro tako delati, kakor je delala. Razen tega pa je „Goga“ v zadnjih letih prvi resnejši dramatični poskus, ki si išče mimo vzornikov vendarle lastne vsebine in lastnega izraza. Velika zmota nekih kritikov pa je, da iščejo v „Gogi“ odraz našega življenja, naše svojstvenosti.

O. Šest je sicer skušal verno predočiti dramatikovo delo, a se je bolj bavil z inscenacijo kakor pa z dogajanjem samim in tako ni mogel pričarati v uprizoritev tistega vzdusja, ki bi ga morala izdihavati. Neskladje igralcev, ki so igrali vsak na svoj način in vsak v svojo smer, se je od trenutka do trenutka stopnjevalo in razdiralo enotnost dogajanja. Iz celotne režiserjeve zamisli in izvedbe pa se jasno vidi, da dela ni v sebi jasno dojel in da se je negotovo lovil med zunanostmi in njeno vsebino. Premnovega kričanja (Julijo Gapit), recitiranja (grbavec Teobald) in vreščanja (Afra in Tarbula) je kriva režiserjeva brezbriznost za igralsko rešitev Goge. Kajti sicer bi skladneje uravnal gibanje igralcev in jasneje izoblikoval njih igranje.

Skrbinskova silna — a sicer nekoliko preveč podčrtana — maska umrlega naddavkarja je učinkovala močno. Režiser pa ni vedel zvezati in spojit nje-gove pojave z okolico. Šaričeva ni niti po svojem igralskem značaju niti po svoji igralski smeri prava Hana; zato se je vidno mučila s to njej tako tujo vlogo. Levar je igral Otmarja Prelja, a ni ustvarjal. Kralju se je grotesknost v groteski igralsko krepko posrečila, njegov Pijani slikar je ob Skrbinskovem naddavkarju edini največ povedal.

* * *

Plodovitega francoskega pisatelja Mauricea Rostanda „Vest“ (L'homme que j'ai tué) spada v vrsto tistih problemskih dram, ki so morda važne časovne izpovedi, a ki ne hranijo v sebi resnično umetniških vrednot. Ob Raynalovem „Grobu neznanega vojaka“ in Sherriffovem „Koncu poti“ je „Vest“ medla, neprepričljiva in pesniško mrzla. Rostand tu vse preveč pre-

mišljuje in teoretizira, a vse premalo oblikuje in gradi. Mimo tega se pa tudi zapleta v miselna protirečja, v idejne stilizme, ki vrednosti drame nikakor ne dvigujejo, temveč jo razkrajajo. Prav tako tudi ubija kopa razvodenelih sentimentalnosti. „Vest“ je tudi brez pravega dramatičnega dejanja, drama namreč okrne že v prologu in vsa nadaljnja dejanja razvijajo že izpovedane misli in že razodeto vsebino.

C. Debevec je z resno voljo skušal oteti vse, kar bi bilo rešljivega, a rešiti ni bilo moči ničesar. Z nekaterimi močnimi scenskimi domisleki, z jasno in mirno izvedbo osrednje misli je sicer krepko gradil dejanje, a do zaželenega učinka ni mogel kljub vsemu temu.

Debevec Marcel je bil miselno zajet v vsej širini in pomembnosti, toda pisatelj izredno shematični in teoretični lik je dojmil le kot senca, ne kot resničnost, ni mogel namreč zaživeti. Tudi *Skrbinškov Robert Holderlin* ni popolnoma zaživel kljub vsej igralski spretnosti in dognanosti. *Luiza Marije Vere* spada v vrsto njenih mirnih in častitljivih žena. *Boltarjeva* je načela z *Angeliko* večjo in zaokroženejšo vlogo, a iz dognane režiserjeve zamisli še ni mogla do svoje igralske oblike in vsebine. — Predstava je bila igralsko izredno občutljivo uprizorjena, padla je le po pisateljevi umetniški krivdi.

Anton Ocvirk.

KNJIŽEVNA POROČILA

Jože Rus: Kralji dinastije Svevladičev, najstarejši skupni vladarji Hrvatov in Srbov 454—614. Ljubljana 1931. — 8°. 208 str. (Komisijska založba „Luč“.)

Avtor knjige je dodal teorijam o izvoru in prihodu Hrvatov na Balkanski polotok novo, „gotsko“ teorijo. Hrvati, ki so bivali ob zgornji Visli, so germansko-gotsko pleme, ki se je po letu 598. skupno s Sloveni preselilo v zapadni del Balkanskega polotoka. Ti Hrvati-Germani od zgornje Visle so pa tu našli že naseljen drobec prav tako germanskega naroda Gotov, ki bivajo, sicer maloštevilni, tu že od druge polovice 5. stoletja, se z njimi in Sloveni spojili v en narod ter mu dali hrvatsko ime in državno organizacijo. Hrvatska država sega torej v svojih temeljih daleč nazaj notri v gotsko dobo. Ustvarili so jo germanski Gotje.

Svojo teorijo je avtor podal s tako sigurnostjo, da se nehote najpoprej vprašamo, odkod ve vse to, kje so viri, iz katerih je črpal, in kako to, da niso že drugi prišli do enakih ali podobnih misli, ko se je vendar že cela vrsta zgodovinarjev, in to ne najslabših, bavila s problemom in problemi, ki so v zvezi z izvorom in prihodom Hrvatov.

Glavni vir, na katerega opira Rus svojo gotsko teorijo, je tako zvani Letopis popa Dukljanina, to je kronika srbskih in hrvatskih vladarjev, ki jo je v drugi polovici 12. stoletja napisal v dukljanskem Primorju neki katoliški duhovnik. Z verodostojnostjo in neverdostojnostjo te kronске priče se mora Rusova gotska teorija ali obdržati ali pa pasti. Prva poglavja Letopisa razpravljajo o Gotih na Balkanu do doselitve Slovenov. V literaturi so označena tudi kot „gotska knjiga“ (*Libellus Gothorum*). Podatke, ki jih vsebuje Letopis popa Dukljanina in posebej še njegova „gotska knjiga“, je zgodovinska znanost do danes skoraj brez izjeme odklanjala kot neverdostojne. Že Lucius je

leta 1666. dejal, da piše dukljanski letopisec bolj bajke kot zgodovino. Kot vir ga moramo odkloniti, odreči mu vsako verodostojnost; njegovo pisanje je nesmisel (Engel). V delu je najti smešne anahronizme, neresnične in zmedene podatke (Kukuljević, Ilarion Ruvarac). Na pol je bajk, na pol predrznih izmišljotin, za spoznavanje historičnih dejstev je vir neuporaben (Dümmmler). Vrednost Dukljaninovega Letopisa je neznatna, kar se tiče starejših delov, uporabljati ga je le za zgodovino 11. in 12. stoletja (Rački). Vsebinska »gotske knjige« je fabulozna (Lj. Jovanović) in fantastična (K. Jireček). To so nekatere sodbe o starejšem delu Letopisa, oziroma o njegovi »gotski knjigi«, ki je sestavni del celotnega dela. F. Šišić našteva v svojem temeljnem delu Letopis popa Dukljanina (Beograd-Zagreb 1928) posamezna mnenja o našem viru (str. 30 d.) in dodaja svojo še bolj utemeljeno negativno sodbo in obsodbo.

Na delu take vrste je torej dr. Rus gradil svojo gotsko teorijo. Kar nam Dukljanin poroča v prvih poglavjih svojega dela, je po Rusu v glavnem vsake vere dostojno. Poročilo vsakega stavka v »gotski knjigi« se da spraviti v sklad z resničnimi, v drugih virih izpričanimi dogodki. Doktorja Rusa ne moti, da ne najdemo v »gotski knjigi« niti ene letnice, da takih imen gotskih kraljev, kakor jih najdemo v našem viru, v drugih zanesljivih sploh ni najti (Svevlad ni istoveten s Teoderikom), da se omenjajo stvari, ki so v kričočem nasprotju s splošno znanimi fakti obče zgodovine. Avtorju Letopisa je očitno šlo za tem, sestaviti srbskim in hrvatskim vladarjem 12. stoletja imeniten rodovnik in zgodovino, ki naj sega daleč nazaj notri v gotsko dobo. S tega stališča je treba gledati na Letopis popa Dukljanina: dolg rodovnik prednikov in njihovih del, pomešan z motno narodno tradicijo, ki postaja, čim dalje gremo od postanka vira časovno nazaj, za zgodovinarja tem manj uporabna. Podobnih izdelkov, kot je starejši del Dukljanina, pozna zgodovina historiografije dovolj, še posebej pri narodih, ki so kasno stopili na pozornico politične zgodovine in pri mladih dinastijah, ki so potrebovale dolg in slaven rodovnik in prednike. Tako zvani anonimni notar ogrskega kralja Bele IV. ali pa poljski Vincenc Kadlubek sta Dukljaninu kaj podobna vira, eden za najstarejšo ogrsko narodno zgodovino, drugi za poljsko. Namestu da bi dr. Rus z vso previdnostjo skušal iz kope fabul in megle narodne tradicije izločiti vsaj obrise nekaterih historičnih dogodkov, ki se v »gotski knjigi« popa Dukljanina mogoče vendarle skrivajo, veruje povesti našega vira skoraj neomejeno. Smatram to za veliko napako Rusove knjige. Ker je pa poročilo v prvih poglavjih popa Dukljanina glavni temelj avtorjeve »gotske teorije«, je za vsakogar, ki Dukljaninu ne veruje, omajano tudi vse ostalo dokazovanje o Gotih-Hrvatih, o njihovi »državotvornosti« in o baje velikem pomenu, ki ga imajo germanski Hrvati za kasnejše srbske in hrvatske državne tvorbe.

Šteti pa je doktorju Rusu v zaslugo, da je šel in primerjal starejše vire z Dukljaninom, vprašujoč se povsem pravilno, ali ti ne prinašajo podatkov, ki bi se dali spraviti v sklad s poročili v Letopisu. Po mojem mnenju bi taka primerjalna analiza Jordana, Konstatina Porfirogeneta ali pa drugih avtorjev mogla dati v glavnem le negativen rezultat, ki bi bil tudi rezultat. Pri tem bi avtor moral obstati. Rus je pa s silo — tega vtisa se ne morem ubraniti — hotel najti v drugih in starejših ter zanesljivih virih potrdilo za to, kar ima tudi Letopis. Čitatelj naj samo pazljivo primerja tekst pri Dukljaninu z vestmi, ki jih imata o istih dogodkih po Rusu baje tudi Jordan ali pa Konstantin

Porfirogenet. Rus dela virom skrajno silo. Kar nam na primer poroča cesarski pisec Konstantin za 9. stoletje, to naj po Rusu spada prav za prav v 5. in 6. stoletje in ustreza vestem pri Dukljaninu. Hrvat in Srb pri Konstantinu naj se bere prav za prav Got. Imena bizantinskih vladarjev 9. stoletja, omenjena pri Konstantinu, so pa, ker se ne dajo spraviti v sklad z dogodki pred tremi štirimi stoletji, anahronizem. Rusova primerjalna interpretacija virov je več kot prisiljena.

Navzlic po mojem mnenju zgrešeni osnovni misli ima pa Rusova knjiga nekatera tudi prav dobra opažanja in sprejemljive rezultate, ki pa kajpak ne posegajo v območje „gotske teorije“. Avtor naše knjige se je doslej pečal največ z geografskimi problemi in njegovo geografsko gledanje zgodovine je marsikje prav na mestu. Ne sicer povsod, ponekod je avtor zašel v pretirano geopolitiko. Strani v drugem delu štejem med najboljše v Rusovi knjigi (geografske osnove podonavske zgodovine v 5. in 6. stoletju, pomikanje Slovenov preko Karpatov in stiki z Gepidi, penetracija Slovenov na Balkan). Škoda je le, da zapade avtor iz večkrat prav dobrih opažanj geografskih osnov historičnega dogajanja vedno znova v svojo gotsko teorijo, ki je po mojem mnenju nemogoča in nesprejemljiva.

M. Kos.

Štiri povesti za ljudstvo. Slovenska ljudska povest ima že od Ciglerjeve „Sreče v nesreči“ prav lepo tradicijo. V njej so se posebno odlikovali naši romantični in poetični realisti. A da ljudska povest ni neke druge vrste umetniško tvorstvo pa je zlasti pokazal Ivan Cankar. In tudi novejši pisatelji so nam dali nekaj ljudskih povesti trajne vrednosti, da omenimo samo Ivana Preglja, Juša Kozaka in Franceta Bevka.

Kljub bogati tradiciji naše ljudske povesti pa moramo zadnja leta, žal, ugotoviti, da njen umetniški nivo pada. Mislim, da moramo krivdo na tem pripisati dvema dejstvom. Prvič, da trenutno sploh nimamo pisateljev, ki bi po oblikovalni moči dosegali nekatere naše starejše pisatelje, drugič pa, da smatrajo nekateri še vedno, da ni treba za ljudsko povest tiste umetniške popolnosti kakor za povest, namenjeno predvsem izobraženemu svetu. Res je sicer, da se ljudska povest v marsičem razlikuje od drugih povesti, vendar pa ne obstoji ta razlika v umetniški plati dela, temveč v snovi in načinu obdelave te snovi. Snov za ljudsko povest mora biti namreč splošno zanimiva, dogajanje mora biti živo, življenje in nastopajoče osebe polne kontrastov, konflikti močni po svojem zunanem izrazu in mesto filozofiranja čim več in čim bolj pestrih dogodkov. Prav iz teh vzrokov so snovno za ljudsko povest zlasti primerni dogodki iz zgodovine, pa tudi razni sodobni aktualni problemi, na kateri trči preprost človek sleherni dan.

Pričujoče štiri ljudske povesti naših književnih družb za ljudstvo pa so živ dokaz, da so pisatelji sicer skušali ustreči zahtevi, da bi bila povest snovno čim bolj zanimiva, da pa jim je pri tem nedostajalo umetniške oblikovalne sile, zato so te povesti umetniško nepomembne in kot take slabe ljudske povesti.

*

France Bevk: Stražni ognji. Povest. Slovenske večernice, 84. zvezek. Izdala in založila Družba sv. Mohorja, 1931.

Bevk je zadnja leta s svojimi povestmi kar preplaval našo književnost in s tem marsikdaj rešil naše književne družbe skrbi za ljudsko povest, ki se

nikakor ne more razviti. Razumljivo je pri tej plodovitosti, da njegova dela niso umetniško dozorela in da gre plodovitost na račun kakovosti. Vendar pa smo vsaj do poslednjega časa morali priznati njegovim povestim kljub nepopolnostim precejšnjo literarno vrednost. Njegovi „Stražni ognji“ pa dokazujejo, da je že zadnji čas, da se Bevk zave in spozna, da je taka plodovitost škodljiva njegovemu delu.

Snov za „Stražne ognje“ je vzel Bevk iz zgodovine 15. stoletja, t. j. konca srednjega veka. Toda njegova umetniška sila je tako omagala, da nam ne more pričarati umetniško resnično niti dobe, niti oseb, kljub vsem krčevitim naporom. Že fabula sama je tako izkonstruirana, da ves čas občutiš napor pisatelja, da bi vzdržal nastopajoče osebe vsaj po sili v nekaterih medsebojnih odnosih. Dejanje in odnosi posameznih oseb so utemeljeni skrajno slabo. Popisi tedanjega življenja: tlačanstva, kuge, tuških vpadov in pustošenja, popis turškega tabora, uničenje turške vojske itd. so neplastični, brezkrvni in izumetničeni. Primerile so se mu celo neokusnosti (pogovor Andrejca z dozdevno lobanjo njegovega očeta). Skratka, „Stražni ognji“ so živ dokaz, da se tako pospešeno pisateljevanje maščuje na avtorju samem. Čudim pa se, da je Bevku tako odpovedal slog. V povesti kar mrgoli prisiljenih in nemogočih pesniških primerov in izraznih nerodnosti. Na primer: „da so se ljudem *krotovičili lasje*“, str. 7, „*trgali lase z glav*“, str. 36, „*padel na izhojeno cesto*“, str. 39, „*Padli so v nizek, ozek hodnik*“, str. 73, „*Omotična je padla v ozek klanec in odbrzela proti Urhovi krčmi*“, str. 85, „*voda tako visoka, da je jetnike zadušila*“, str. 75, „*peketaanje je šlo skozi vas*“, str. 81, „*Potoki vode, ki so leteli med hišami*“, str. 138, „*Liza je letela naglo*“, str. 150, „*mu je prikorakal nasproti velik močerad*“, str. 141, „*kričal je, da si je paral grlo*“, str. 115, ne loči pa Bevk tudi ne med *zdaj* in *zdajci*. Mislim, da našti primeri dovolj pričajo, da snov v pisatelju nikakor ni dozorela in da je njegova oblikovalna sila v tej povesti tako opešala, da moramo njegovo delo kot umetniško manjvredno odkloniti.

Ivan Lah: Sigmovo maščevanje. Izdala in založila Vodnikova družba v Ljubljani, 1931.

Pobudo in snov za pričujočo povest je dala Lahu zarota hrvatskih in ogrskih velikašev na kraju 17. stoletja, ali kakor jo pri nas nekateri radi imenujejo: zarota Zrinjskih in Frankopanov. Snov sama na sebi je brez dvoma silno zanimiva in kakor nalašč pripravna za široko zasnovano zgodovinsko ljudsko povest, pa naj že gledamo kakorkoli na to zaroto, ki po mojem mnenju nikakor nima nacionalnega značaja, temveč tipično fevdalni značaj: upor samopašnih velikašev proti osrednji cesarjevi oblasti, ki je grozila, da jim vzame vse predstvene pravice. Za tako povest pa je seveda treba velike oblikovalne sile, da ne ostanejo razne osebnosti le brezkrvne in neplastične figurine, da zaživi tedanja doba in življenje ljudstva v vsej svoji mnogostranosti in posebnosti. Pri Lahu pa moramo, žal, ugotoviti, da te oblikovalne sile nima, zato si ne moremo ustvariti pri čitanju njegove povesti niti tolike podobe tedanjih ljudi in tedanjega časa, kolikor jo dobimo sicer pri prebiranju poljudno pisane zgodovine.

Lahova povest pa ni zgrešena samo radi pisateljeve oblikovalne nemoči, temveč tudi po poznavanju zgodovine. Njegovo romantično gledanje bije zgo-

dovinski resnici naravnost v obraz, če smatramo seveda za nalogo zgodovine, da nam odkriva pravo bistvo vseh dogajanj, njihovo vzročnost, medsebojno povezanost in usmerjenost. Lah pa se je lotil svojega dela z očitno tendenco, da dá tej zaroti nacionalen značaj in to ne samo hrvaški, temveč celo jugoslovanski, zato je tudi izumil v drugi polovici 17. stoletja (!) slovenskega plemiča Sigmo Virskega, da bi poleg Hrvatov, Uskokov in Vlahov zapletel v svojo povest še zastopnika Slovencev, ki se na kraju celo pravoslavno poroči z vlaško kneginjo Maro. Ob tej priliki se mi zdi potrebno povedati, da nikakor ne morem razumeti naših *tako* zvanih svobodemislecev, ki v negaciji katoličanstva tako radi proslavljajo protestantizem in pravoslavje, ki sta po svojem bistvu kot organizirana cerkev v marsičem prav presenetljivo slična katoličanstvu. Eni kot drugi pač ne priznavajo svobodnega odnosa človeka do življenja in sveta. S tem pa seveda nikakor nočem kratiti njihovih *resničnih* nacionalnih in kulturnih zaslug, katere pa ima brez dvoma tudi katoliška duhovščina. Poleg teh napak pa pogrešamo v povesti tudi motiviranosti v medsebojnem odnosu in dejanju nastopajočih oseb. (N. pr.: ljubezen Sigme do Mare, ko še pravkar ljubi Jeleno.) Pogovori Sigme z očetom pa pričajo pri pisatelju tudi o pomanjkanju psihološkega čuta. A oblikovalna nemoč se izraža zlasti v pisateljevem slogu, ki je povsem neoseben in okoren. Temu je brez dvoma krivo dejstvo, da obvlada pisatelj zelo slabo književni jezik in da mu uhajajo celo slovnične napake. N. pr.: „razboljeno srce“, str. 80, stalno zamenjavanje glagola morati z glagolom imeti: „Bosanski paša je imel napasti“, str. 21, „Poroka se je imela vršiti“, str. 64, „ki se je imel vrniti“, str. 69, „To sem vam imel povedati“, str. 79, „je imelo biti pripravljenih“, str. 107, pod vplivom nemščine je ušlo pisatelju tudi vsled, str. 26, namestu zaradi, pod vplivom srbohrvaščine pa šteje neslovensko, str. 13, in stalno uporablja izraz narod za ljudstvo, ko vendar pomeni pri nas narod Nation, za srbohrvaški narod (Volk) pa imamo izraz ljudstvo. Moti tudi raba pridevnika, kadar ga uporabljamo pridevno kot prilastek, ki stoji v tem primeru pred odnosnim samostalnikom, ne pa za njim kot pri Lahu „klance gorjanske“, str. 30, „škofa bezijskega“, str. 33. Povest, ki je tako docela zgrešena, bi pač ne smela iziti, in je le škoda, da gre taka knjiga v več desetstisoč izvodih med naše ljudstvo, kateremu se s tako knjigo samo ubija smisel za dobra leposlovna dela.

(Konec prihodnjič.) — Vinko Košak.

Liam O'Flaherty: Noč po izdaji. Poslovenil Oton Župančič. Ljubljana 1931. Založba „Modra ptica“ v Ljubljani. Tiskarna Merkur. 368 strani.

Ob zgodbah iz podzemlja človek nehoti postane pozoren. Na tem področju so literarni grehi brezštevilni. Grez detektivskega močvirja je blizu. „Noč po izdaji“ pa ni nič takega. Je mogočna stvar, pisana po pravičnem umetniku, pisana s surovim črtalom, ki pa je v pisateljevi roki vendar umelo ustvariti verne in pretresljive slike iz proletarskega miljeja v glavnem mestu Zelenega otoka. Ko čitaš to čudovito zgodbo, ki nevzdržno hiti k Gypovi nasilni, a vendar tako patetični smrti, se ti zazdi, da se je pisatelj ves čas kakor namenoma izogibal umetnemu pisanju. Vsak stavek je tako preprosto povedan, kot bi ti povest pravil slučajen znanec iz nočnega zavetišča, kjer se zgodba pričene. Vendar pa je baš ta preprostost v sredstvih pisateljeva največja umetnost.

Med mojstrsko nametanimi perspektivami dublinskih predmestnih ulic se po neizprosnih zakonih maščevalnosti tajne teroristične organizacije zapleta usoda velikana Gypa, bornega človeškega bitja, ki je v trenutju čisto animaličnega pohlepa po lepšem življenju in v skladu s policijskimi predpisi prodalo za nekaj srebrnikov tovariša, ki je pa sicer že radi hude bolezni zapisan gotovi smrti. Za to svojo naivno kombinacijo mora biti Gypo v skladu s predpisi proletarske zajednice ujet, sojen in usmrčen. Vse to se izvrši točno, razumno in, recimo, pravično. Nezvesti sodrug Gypo zvečer instinktivno zbeži pred Eri-nijami in se vso noč potika okrog, pada pri tem v velikodušnost, v uživanje in paničen strah. Smešno kot miš bega na vse strani in čisto brez razuma, prav po živalsko poskuša najti izhod iz zagate. Vse zastonj, mišnica se vse bolj oži in zapira.

Gypo je končno ujet. Strašni poveljnik Dan Gallagher ga ponoči obsodi v na pol porušeni kleti na smrt. Kakor pa sta se sodba in kazen izvršili po nekih neusmiljenih zakonih, ki leže izven človeškega srca in se podrejajo stvarnim zahtevam družabne samoobrambe, tako se bednemu Gypu, ki se pred smrtjo ves izranjen od krogel zasledovalcev zateče v bližnjo cerkev, čudovito razodene v predsmrtni megli nekaj dotlej neznanega, po čemer pa je že davno poprej v nezavednosti hrepenelo njegovo srce, namreč usmiljenje, ki ga ni nikdar poznal. Njegovo v smrti krčih drgetajoče srce se pri tem napolni s prečudno sladkostjo, saj je končno okusilo sicer pozno sezoreli, a vendar tolikanj žlahtni sadež z drevesa življenja.

Mojstrska risba prizorov in oseb dokazuje, da je pisatelju milje izredno domač. Nikjer ni opaziti omahovanja ali iskanja obrisov in barv. Vsaka poteza je jasno načrtana z vajeno roko. Osebe žive pred nami v vsej slikovitosti svojega telesa in vsej značilnosti svoje duše. Koj na prvih straneh se dodobra seznanimo s smešno gmoto mišic in kosti, nad katero kraljuje ogromna glava z malenkostno razvitimi možgani. To je Gypo, velikan, ki bi mogel odriniti vogal hiše, pa nima toliko razuma, da bi se mogel zamisliti v razum drugih. Strašni Dan Gallagher, poveljnik terorističnih udarnikov, stoji pred nami trd in neizprosni, z izklesanim licem in kamenitim srcem, živ kazenski zakonik. Vendar se mu kamenito srce omehča pred simpatično Mary Philippsovo, ki pa se ga boji in hrepeni ven iz predmestja v kulturno gosposko življenje. Kako toplo in verno je podana skromna, a neizmerno dobra in ljubeča gospa Philippsova, tako človečanska, da nam more vsem vzbuditi spomin na naše matere in bi jo prav lahko predstavili v našo slovensko sredino. Točno, a vendar fino so opazovana dekleta z ulice in njihov pohlep po denarju, njihova hitro se menjajoča čustvenost in primitivni pojmi o časti in dostojnosti.

Prevajalec je izvršil ne le vzorno, ampak v nekem smislu celo pionirsko delo. Moral se je namreč približati realistično podani govorici na pol proletarskega, na pol zločinskega okolja. Razumljivo je, da je to za nas, ki še nimamo tradicije v tem izrodku velikih mest, delo, ki zahteva mnogo ustvarjalne sile. Prevod je izredno prevečen in v našem prevodnem slovstvu tembolj pomemben, ker nas seznanja z veliko umetnostjo doslej neznanega nam Kelta.

Nenavadno veliki tisk je sicer za oko blagodejen, vzbuja pa dojem molitvenika, tako da se človek ne more ubraniti nekega komičnega vtisa.

J. Prezelj.

Jiří Wolker: *Pravljice*. Prevedla Silva Trdin. Knjigo je ilustriral kipar Franc Gorše. Načrt za platnice izdelal Ivo Spinčič. 1931. Založba „Modra ptica“ v Ljubljani. 107 str.

Dvajseto stoletje je dalo Čehom dva močna socialna pesnika — Petra Bezruča in Jiříja Wolkerja, ki sta našla pot tudi k nam.

Wolker se je dolgo boril, da se je prikopal do samega sebe. Kako je prav za prav komplicirano, biti preprost! Kar je dal najlepšega, je svetlo, jasno in neposredno. Mladi bolni fant kar prekipeva od ljubezni do vsega, kar živi in ni je več reči, ki bi bila preneznatna zanj. Najmanjša stvarca, ki jo poboža s svojo besedo in svojo ljubeznijo, odpira svet novih vrednot.

Njegova dramatična in epska proza je ostala po večini fragmentarna. Premlad je bil še in preveč se je dal v majhne stvari, da bi mogel premagati širše zasnove. Najbližje so mu bile še pravljice: vanje je najlažje prelil svojo otroško-dobro naravo in razsul svojo preprosto fantazijo.

Izdal jih v posebni knjigi nikoli ni. Je prej umrl. Če bi bil mislil na to, bi bil morda še kaj izpopolnil. Simbolika, v katero je odeta pesnikova življenjska filozofija, je včasih nekoliko neprepričevalna. Križanje pravljico brezčasnih in realistično aktualnih, predvsem satiričnih elementov, kar je ena najzanimivejših značilnosti Wolkerjevega stila, je včasih nekam neenotno, presunkovito, na škodo pravljčnosti. Dočim na primer v pravljici „O milijonarju, ki je ukradel sonce“ aktualni moment prevladuje in potiska pravljčnost v ozadje, trpi „Pravljica o pismoňi“ na kompoziciji in učinkovitosti prav radi medlega vizionarnega, nerealističnega zaključka.

Toda vkljub vsem nedostatom ima Wolkerjeva mladostna izpoved neposredno moč: neprisiljena je in nevsiljiva. Preveč je bilo v njem živega doživetja, da bi mogel učinkovati tendenčno, vkljub izvenumetniškim ciljem, ki jih je v prvi vzhienosti mladostnega socializma teoretično zastavil umetnost¹. Njegove pravljice niso namenjene otrokom. Njihova simbolika ostane otroku skoro docela nedostopna. Toda prav v tem, kako pesnik v najpreprostejšo smer vteča ideje, je njihova moč: Milijonar, ki je skušal „prenesti srečo vseh ljudi na sebe samega“ in ukradel sonce, da bi se očistil ostudnih tvorov, sonce pa ga je zdrobilo „v kupček pepela, nič večjega od železne šestice“. Sirotek Janko, ki si je prilastil gumb, da bi mogel priti do sreče, pa je prejel od dimnikarja namestu zlatega gradu in pomaranče dom pri dimnikarjevih — priliko, kot dimnikar osrečevati ljudi. Mala Helenka, katere sugestivna moč, otroška vera in vse premagujoča ljubezen so rešile po nedolžnem obsojenega poštarja smrti. Grbavček Jony, ki se je učil obrti, biti smešen, da bi mogel živeti v bližini tigrov, katerih podobe so rasle na njegovih prsih z bolečino zatajevanih krivic in krutosti. Žalostni knjigovez, čigar trpljenje je izpremenilo radosti polno knjigo veselega pesnika v bolečino, radi česar ga je dal ta obsoditi na dosmrtno ječo.

Poleg socialnega doživetja je vlil Wolker v poslednjo, umetniško najdovršenejšo pravljico tudi svoje ideje o umetnosti in Bogu. Zgradil jo je na kontrastu dveh svetov: Tostran reke razkošje, plehka preračunljivost, ubijanje brezdelja, igračkanje z blestečimi verzi, rimami in sličnimi rebusi, — onstran reke delo in borba, vse žrtvujoča ljubezen, umetnost in Bog, oboje kot nujni

¹ Prim. Wolkerjev traktat „Proletarska umetnost“ (objavil v prevodu dr. Lah v svojem članku o Wolkerju v LZ 1926.).

in najneposrednejši izraz najvišjega trpljenja in najtežje osamelosti. Knjigovezove pesmi so našle pot k tisočim utrujenim, bolnim in osamelim, pesnik pa je prejel sijajen pogreb in grob in „vsi so verjeli, da je umrl“.

Prav tako preprosto, kot snov sama, učinkuje tudi Wolkerjeva fantazija, ki je včasih narahlo preprežena s trpkim nasmehom. Nikjer ni sama sebi namen, po večini je porojena iz novega gledanja na življenje in mu služi za sredstvo, da čim enostavneje združi nemogoče stvari in jim s tem zviša pomen. Posrečen je način, kako presoja človeško doživetje v mrtve reči in jih oživilja (prim. pesnikovo knjigo v knjigovezovih rokah; Američanovo pismo na pismoševem oknu i. dr.). Pravljičnosti kot nečesa daljnega, neznanega, nadnaravnega, demonskega, iščemo zaman v teh simboličnih povesticah, ki se vrše v naši najneposrednejši bližini in povečujejo uboge, neznanke ljudi, ki jih vsak dan srečujemo po pozabljenih cestah.

V izrazu je Wolker redkobeseden in stvaren. Njegov stavek, najčesče prost ali prireden, ne pozna periode in je brez vsakršnega nepotrebnega okraska in priveska. Zanimive so njegove nazorne pesniške primere. Da oživi predstavo, se rad poslužuje tudi preprostih barv: „bel nasmeh je ležal pod črnimi brki“ (32); „črna izba z rumeno svečo — umirajoča žena in blede knjigovez“ (48); pismošev ima „modro torbo, rumeno čepico in rdeč nasmeh“ (59); „sivo pismo s petimi rdečimi pečati in veliko črno znamko“ (65). Ljudje, ki so dobri ali ki so lepi, imajo modre oči: dimnikar (32), vojaki (55), Helenka (84), plesalka Esther (97).

* * *

Prevod Silve Trdinove, ki je že pred leti prevajala Wolkerja v slovenščino, je stilistično skrbno izdelan; v najmanjših potankostih je skušala prevajateljica ohraniti doživetje in jezikovne finese originala. Vkljub temu se ji je razen neznatnih nedoslednosti, ki jih ima že Wolker [Amerikanec je „razprostrl roke“ (69, „rozpráhl ruce“), čeprav je bil desno roko izgubil v boju (72)], vrnilo poleg nekaterih nepotrebnih ločil, germanizmov in drugih slovniških, oziroma tiskarskih pogreškov tudi nekaj pomenskih in stilističnih nerodnosti [n. pr. Boga „postavim za tajnika“ (14); „ozdravil“ (16) namestu ozdravel; se ni „spomnil na to“ (16); „poslušalce poživeti“ (52) nam. poživíti; „šel tožiti“ (53); „je postalo lažje“ (54); „prečitajte“ (62) nam. prečítajte; „s sedmerimi otroki (63); „ni..., toda“ (65) nam. ni..., temveč; „izgledalo je“ (65); „ni ušla tudi“ (67) nam. ni ušla niti; desna roka „je bila zlomljena“ (69), Wolker: „byla je v lokti useknuta“ = je bila v komolcu odsekana; pismo je „bil pisan“ (70); „Mož se je razžalostil, izvlekel je nož in ga zavihtel“ (70), Wolker: „Muž se rozlítíl...“ = mož se je raztogotil; „Na žimnici... je mož pretepal Jonyja“ (90, 91), Wolker: „Na žíněnce... přehýbal muž... Jonyho“ = je mož pregibal Jonyja; „koral stiskanega srca“ (92); „pod njim, v na hitro postavljeni pregradi“ (93); „človek vstopi... in vleče življenje dalje samo še kot blazen vol“ (96), Wolker: „jako pitomy vůl“ (240) = kot omejen (bedast) vol.

Arhitekt Spinčič je knjigo lepo opremil. Kipar Gorše se je skušal v svojih ilustracijah stilistično približati Wolkerju in biti tako prisrčen, preprost in enostaven, kot je avtor sam. Vendar prečesto ni zajel karakterističnejših momentov v tekstu in je prepovršno ponazoril situacije. Najbrže je pripiso-

vati naglici, s katero se je ilustrator vrغل na delo, da se ilustracije tu in tam vsebinsko oddaljujejo od teksta, namestu da bi ga vsebinsko poglobile, kar ovira tudi marsikatero izmed slik, ki je v ostalem zelo posrečena in živa. [N. pr. milijonar s svojim blagim mladeniškim obrazom in stasom (11, 19); dimnikarjeva hčerka brez plašča, ki igra v tej sceni odločilno vlogo (29); dimnikar, ki niti po opremi niti po obrazu ni v skladu s svojim poklicem in Wolkerjevim opisom (33); starček, ki mu pismonoša čita sinovo pismo, ni nikak razkoračen orjak, kot bi človek sklepal iz slike (61), marveč ima „slabotno telesce“ in „zdelane noge“, radi česar ves dan posedaja; pismonoša je šel „razoglav“ na morišče (drugače ilustracija, str. 74); „na platnu so bile naslikane opice, papige, jahačice, šaljevci in kače“ (drugače ilustracija, str. 87); Jonyja je sprejel in *pregibal* (prim. gori!) cirkuški vodja, ne pa klovn, ki je bil njegov prijatelj (89, 91); „kakor izbruh granate se je dvignilo pestro dno arene“ itd. (106). Statika gledalcev, ki je pri pesnikovem nastopu zelo posrečena (51), tu pač nikakor ni na mestu (105).]

Marja Boršnik.

PREGLEDI

GLASBA

Koncertni pregled. — Sredi decembra je nastopila v Ljubljani „Slovaška filharmonija“ iz Bratislave pod vodstvom Zdenka Folprechta. Na sporedu se je kot prva točka igrala simfonična pesnitev „Usoda in ideal“, skladba slovaškega komponista Jana Belle, ki pa je komponirana preveč kaotično in nejasno. Nekoliko boljši je „Scherzo capriccioso“ Slovaka Marsika Emana. Sledila je „Vltava“ Smetane, ki je bila odigrana tako, kakor se navadno igra. Višek koncerta pa je tvorila Dvořakova simfonija „Iz novega sveta“. Dirigentovo osebno pojmovanje te simfonije je dalo interpretaciji močan sunek spontanosti, ki se je zlasti dinamično stopnjevala v pravo doživetje. Koncert je bil vreden poseta.

V proslavo 40letnega obstoja svojega „Pevskega zbora“ je priredila (4. I. 1932) „Glasbena Matica“ koncert, ki je imel namen, pokazati razvojno črto pevskega zbora. Razume se, da je ta črta obenem nekako razvojno zrcalo narodne in umetne pesmi, pogledano s strani občana. Spored je bil kronološko sestavljen iz skladb Gallusa (Petelina), Avgusta Lebana, Nedveda, Foersterja, Benjaminova Ipavca, Jenka,

Emila Adamiča, Premrla, Sattnerja, Pavčiča, Kreka, Lajovca, Osterca in Kogoja. V celoti so bile zastopane: narodne pesmi, ženski zbori s klavirjem, moški in mešani zbori.

Iz narodnega zaklada so se pele štiri pesmi prirediteljev: Hubada, Deva, Marolta in Kogoja, od katerih sta po melodiji in prireditvi najbolj zanimali „Stoji mi polje“ (Kogoj) in „Pojdem v rute“ (Marolt).

Od ženskih zborov s spremljevanjem klavirja so bile najbolj zanimive Pavčičeve „Žabe“, le da tako obširno ponavljanje začetka kompozicijo nekoliko kvari. S primernim uspehom so zapeli še dve Premrlovi in tri Sattnerjeve v poljudnem slogu pisane pesmi. Moški zbori so bili zastopani z Benjaminom Ipavcem, Jenkom in Adamičem. Ti trije zbori („Kajne, da čuden sem, dekle“, „Vabilo“ in „Scherzando“) so solidno delani, vendar pa ne spadajo med najkarakterističnejše primere tovrstne literature.

Po množini in kvaliteti so bili najmočnejše zastopani mešani zbori. Večjo pozornost so zbujali Gallus s šesternoglasnim zborom „Nolli laudari“ in osmeroglasno „Ave Marijo“, dvema plemenitima sklad-

bama, kakršnih za Gallusom ni bilo napisanih mnogo, Osterc z muzikalno interesantnim „Očenašem“, ki bi morda bil vsebinsko še boljši, če bi se besedilo manj ponavljalo, ter Kogoj z „Barčico“, pri kateri je vsebinska stran z muzikalno nekako izenačena. Že davno so se pri nas uveljavile pesmi najkarakterističnejšega komponista novoakordiške dobe Antona Lajovca, ki je bil zastopan z dobro znanimi zboroma „Pomladni spev“ ter „Zeleni Jurij“. Iz novoakordiške dobe so peli še skladbo „Kakor bela golobica“, ki jo je zložil urednik „Novih Akordov“ Gojmir Krek. Napravila je nekam medel vtis. Emil Adamič je poleg že omenjenega „Scherzanda“ prispeval še dva peteroglasna mešana zbora, v katerih izraža z modernimi sredstvi svoje muzikalne misli, ki pa ne učinkujejo neposredno. Iz čitalniške dobe sta se pela A. Lešana „Zadnji večer“ in Nedvedov zbor „Nazaj v plininski raj“, iz cecilijanske dobe Foersterjeva „Ljubica“, oba dobra zbora.

Petje zbora je bilo presenetljivo dobro. Posebno je treba pohvaliti čisto intonacijo, primerno interpretacijo in podčrtati okolnost, da je zbor težje zboru pel boljše. Po tej poti bo mogoče priti zboru do potrebam časa ustrežajočega razmaha, do katerega naj bo prvi korak ta koncert. Dirigent Mirko Polič.

Del sporeda, ki se je pel pri tem koncertu, so ponovili na doberdelni akademiji, ki sta jo priredila mestno načelstvo in „Rdeči križ“. Orkester je na tej prireditvi zaigral nekaj Osterčevih manjših skladb in Lajovčev „Capriccio“. Prve so vsaka zase morda prekratke, „Capriccio“ pa je v tej izvedbi učinkoval prav efektno. Poleg tega so zaigrali overturo k operi „Freischütz“. Dirigiral je dr. Švara. Gospa Gjungenec je zapela par Štrifovih narodnih pesmi, ki jih je Štrif sam spremljal. Pela se je še arija iz opere „Gorenjski slavček“ in Sattnerjeva kantata „V kripti sv. Cecilije“. Solo je pel g. Gostič. Prireditev je bila reden koncert. A capela

zbore so oddajali po radiju na veliko, kar je čisto prav.

5. februarja 1932. je v Ljubljani koncertiral znani vijolinist Vaša Plihoda. Na sporedu so bili Brahms, Čajkovskij, Bach ter Mendelson, Richard Strauss in Bizet v prireditvah.

Brahmsova sonata v d-molu je znana kot posebno dobra in učinkovita kompozicija z zanimivim tretjim stavkom, v katerem zavladava tu pa tam nad drugo godbo markanten plesni ritem, ki v njej zopet izgine. Kompozicijo je podal Plihoda izčrpno, imenovani stavek naravnost sijajno.

Prav tako je vijolinist izvajal Čajkovskega duhoviti koncert op. 35, ki se odlikuje zlasti po obeh hitrih, virtuosnih, s coprnijami natrpanih stavih. Tu se je razvnel tudi spremljevalec Kris, ki je bil pri Brahmsu še nekoliko indiferenten. Bachov Adagio in Fugo iz sonate v d-molu je igral Plihoda sam z vsem potrebnim znanjem, vendar ne tako prepričevalno, kakor prej omenjene skladbe. Prireditve so bile mišljene „za publiko“ in so kot taki odveč, ker publika na vse zadnje ni tako neumna. Izmed vseh treh je ugajal amputirani valček iz Richarda Straussa opere „Kavalir z rožo“ še najbolj. Fantazija iz „Carmen“ je bila na tem sporedu pač odveč.

Konservatorij je (25. I.) priredil drugo javno produkcijo svojih gojencev. Najboljše, kar je nudila ta prireditev je bilo igranje Fr. Ornikove, ki je izvajala Largo in Allegro iz Vivaldijevega vijolinskega koncerta v g-duru. Njeno igro odlikujeta v precejšnji meri muzikalno podajanje in lep ton. Večino sporeda so tvorile skladbe domačih skladateljev: Premrla (dva stavka iz godalnega kvarteta in po Musorgskem posnetka pesem („Bil kralj nekoč je...“), Trunka (dve pesmi), Lajovca („Oj, da deklíč“), Pavličiča (znana „Uspavanka“) in Gotovca (arija iz opere „Morana“). Müller in Lipovšek sta dirigirala vsak eno Mozartovih simfonij. Petje povprečno dobro. *Marij Kogoj.*